

РОЗДІЛ 6

УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ЕКОСИСТЕМАМИ ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

*(д.е.н., проф. Метеленко Н. Г., д.е.н., проф. Клопов І. О.,
д.е.н., проф. Глушчевський В. В., д.е.н., проф. Паршин Ю. І.,
д.е.н., проф. Храпкіна В. В., здобувач PhD Оленіченко В. П.,
здобувач PhD Сілін А. І.)*

6.1 Екологічна політика на регіональному та загальнодержавному рівнях: формування, регулювання, фінансування.

6.2 Відновлення та економічне зростання бізнес-екосистеми України: територіальні громади, вектори подолання наслідків екоциду, «зелені» технології.

6.3 Управління активами промислового підприємства ПрАТ «Запоріж-склофлюс» у напрямку безпековості господарської діяльності.

6.4 Прогнозування бюджетної політики 2025–2026 рр. та державна підтримка бізнесу як пріоритет національної безпеки під час війни та повного відновлення.

6.5 Управління ризиками та прогнозування фінансової безпеки на макро- та мікрорівнях в умовах повномасштабної війни в Україні.

Висновки

Список використаних джерел

Вступ

У минулому 2024 році відновлення економіки тривало, хоча й сповільнилося через напружену ситуацію на фронті, збільшення кількості російських повітряних атак та пов'язаний з цим дефіцит електроенергії, а також гірші врожаї. За оцінками НБУ, у 2024 році реальний ВВП України зріс на 3,4 %. Такого результату вдалося досягти завдяки незламності ЗСУ, стійкості бізнесу та населення, збереженню значної міжнародної підтримки й державним заходам із відбудови інфраструктури та соціального захисту. Основними чинниками, що стримують економіку, й надалі залишаються наслідки війни: руйнування критичної інфраструктури, виробництв, а також брак працівників на підприємствах через міграційні та мобілізаційні процеси. Попри такі складнощі, НБУ очікує, що у 2025–2027 роках

економіка зростатиме приблизно на 4 % щорічно (рис. 2.1). Подальшому відновленню сприятиме як очікуване нарощування врожаїв, так і зростання інвестицій у відбудову України, у тому числі з боку приватного бізнесу та іноземних інвесторів. Міжнародна підтримка залишиться важливою опорою відновлення України. Сучасні економічні реалії переконливо свідчать, що перспективи, темпи та загальний вектор напрямку соціально-економічного прогресу національних господарств значною мірою залежить від стану сформованості економічної безпеки держави, у системі якої важливу роль відіграє фінансова складова.

Економіка України демонструє надзвичайну стійкість в складних та безпрецедентних умовах тривалого протистояння військовій агресії та численних руйнівних наслідків. Прогнози та оцінки експертів різняться цифрами та припущеннями, але попри виклики, усі вони констатують динаміку зростання.

Отримання Україною статусу країни – кандидата на вступ до ЄС відкриває перспективи модернізації української промисловості на нових технологічних засадах, здатних забезпечити стійкість економіки під час війни і пришвидшити її структурну перебудову у повоєнний період. Рух у напрямі євроінтеграції з послідовним виконанням Україною взятих на себе зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – УА), активізує зрушення у промисловості, зокрема, у спосіб: стимулювання виробництва більш технологічної продукції, інтеграції України у європейські ланцюги доданої вартості; розвитку підприємництва, впровадження реформ у промисловості та її розбудови унаслідок участі України у фондах і програмах ЄС; реалізації спільних виробничо-інноваційних проєктів у перспективних секторах.

6.1 ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОМУ РІВНЯХ: ФОРМУВАННЯ, РЕГУЛЮВАННЯ, ФІНАНСУВАННЯ

В умовах трансформаційних процесів державотворення зростає роль держави в формуванні та реалізації екологічної політики, серед головних завдань якої є стабілізація і поліпшення екологічного стану території країни шляхом реалізації державної екологічної політики за інтегрованим підходом соціально-економічного розвитку України для забезпечення

переходу до сталого розвитку та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування на шляху до євроінтеграції. Пріоритет територіального підходу щодо реалізації державної екологічної політики дає змогу враховувати особливості кожного регіону. Запорукою ефективного сталого розвитку регіону має стати дія механізмів державної екологічної політики на регіональному рівні.

Основні показники техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та витрат на природоохоронні заходи в Україні свідчать про погіршення стану довкілля як життєво важливого середовища для існування людини та складової частини національної безпеки країни. Така ситуація пов'язана, насамперед, із структурними деформаціями галузей економіки України, за яких впродовж тривалого часу перевага надавалася розвитку сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних, галузей промисловості. Тому, ці чинники, а також відсутність необхідних обсягів інвестицій для оновлення технологій та здійснення природоохоронних заходів, спричинили незадовільний стан довкілля. Як наслідок, ризик виникнення надзвичайних ситуацій в Україні значно вищий, ніж у розвинутих країнах, зокрема країнах Європейського Союзу.

Необхідність забезпечення охорони довкілля та більш ефективного використання природних ресурсів була задекларована, як пріоритет, у ряді офіційних документів. Проте, наголос на соціально-економічні реформи в країні призвів до послаблення екологічної політики та інституцій, дієвості контролю за дотриманням екологічних вимог, сповільнення необхідних змін у законодавстві. Ці фактори обумовили істотне зниження ефективності системи управління в сфері реалізації екологічної політики на державному та регіональному рівнях. Інституційна неузгодженість в розподілі повноважень й відповідальності, дублювання окремих функцій ускладнили координацію й погодженість дій в сфері охорони довкілля та, відповідно, не забезпечили необхідний рівень інтеграції управління економікою з екологічним управлінням на окремій території.

Екологічну політику треба розуміти як координуючу першооснову, яка формує і приводить у рух ресурси підприємства (організації), для досягнення цілей у сфері раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища і забезпечення екологічної безпеки за допомогою політичних, економічних, юридичних, освітніх та інших заходів [1]. Як система, екологічна політика включає в себе такі елементи: принципи, пріоритети, цілі, суб'єкти, об'єкти, механізми реалізації, інструменти тощо. Вищевикладене дає підстави зазначити, що державна екологічна політика – це складова політики держави, що відображає сукупність її цілей і завдань у сфері екології, які формуються політичною

системою держави відповідно до її соціального призначення і реалізуються нею за допомогою певних механізмів.

В сучасних умовах все частіше виникає потреба регіоналізації екологічної політики. Це пояснюється значною екологічною диверсифікацією території України та особливостями соціально-економічних процесів у регіонах. Екологічна політика на рівні регіону є органічною складовою державної екологічної політики. Вона відрізняється надзвичайно складною структурною організацією. Ця структурна організація визначається законами та іншими нормативними актами, прийнятими в установленому порядку з метою реструктуризації та зниження антропогенного впливу на навколишнє середовище до екологічно допустимого рівня, охорони та відтворення природних ресурсів. Широке використання і розмитість змістовного наповнення терміна пояснюється тим, що в нього вкладають самі різні поняття, що стосуються політики, регіональної специфіки та екології.

Аналіз наукових робіт з проблеми розробки екологічної політики свідчить про неналежне опрацювання питання на регіональному рівні. Існує ряд регіональних концепцій і проєктів формування екологічної політики на рівні регіону. У них розглядаються окремі підходи до розуміння її сутності, змісту і структури, визначено основні пріоритети вирішення проблем. У більшості випадків рекомендації з розробки екологічної політики на рівні регіону орієнтовані на вирішення питань управління природокористуванням і охороною навколишнього середовища. Стратегічні ж завдання екологічної політики на рівні регіону повинні відповідати національним інтересам, оскільки державна екологічна політика України декларує пріоритет вирішення питань охорони навколишнього середовища в розробці та прийнятті економічних і політичних рішень, підтримки екологічної безпеки держави. Тому формування екологічної політики на рівні регіону є невід'ємною ланкою загальної концептуальної парадигми держави та складовою регіональної політики. Більше того, саме регіональний рівень є пріоритетним у формуванні нового погляду на зміст і механізми реалізації державної екологічної політики, оскільки і структура природокористування, і природні параметри, допускають і регламентують господарський розвиток, а також необхідність збереження геосистем та мають тут свої природні відмінності.

Екологічна політика на рівні регіону – це розгалужена система механізмів, норм і правил, що визначають специфіку і пріоритети регіонального розвитку в контексті національної екологічної доктрини, мають на меті забезпечення охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів, екологічної комфортності середовища для проживання населення та враховують цінність екологічних ресурсів

при вирішенні політичних, соціальних і економічних завдань. До функцій такої політики належать: регулювання використання природних ресурсів місцевого значення; упровадження економічного механізму природокористування та проведення державної екологічної експертизи; здійснення моніторингу та обліку об'єктів природокористування і забруднення довкілля; здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства; розробка програм упровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики; інформування населення та зацікавлених підприємств, установ, організацій з екологічних питань [2, с. 205].

Таким чином, завданням регіональної політики є розроблення загальної стратегії й тактики узгодженого розвитку суб'єктів господарювання в інтересах прогресу всіх сторін регіонального життя й регіону в цілому та реалізація розроблених стратегії і тактики через свої особливі інститути та за допомогою специфічних методів. Виходячи з цього, на нашу думку, екологічну політику на рівні регіону можна трактувати, як задекларовані цілі, пріоритети, принципи розвитку території, узгоджених з екологічними, економічними, соціальними процесами та які спрямовані на забезпечення екологічної безпеки регіону.

В процесі формування екологічної політики на рівні регіону існують загальносвітові принципи. Ці принципи були сформульовані на конференції в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Основні з них виглядають наступним чином: узгодження цілей економічного розвитку та охорони природи; розробка заходів раціонального використання природних ресурсів; впровадження у виробництво екологічно безпечної техніки та технологій. Однією з головних причин погіршення екологічного стану довкілля в Україні є неефективне управління природокористуванням та природоохоронною діяльністю; відсутність єдиної послідовної державної екологічної політики; відсутність запровадження принципів раціонального природокористування та мінімізації негативного впливу на екологічні об'єкти при здійсненні антропогенної діяльності на регіональному рівні. Тому особливого значення на загальнодержавному та регіональному рівнях набуває питання своєчасного виявлення екологічних проблем, а також визначення шляхів їх запобігання та подолання.

Отже, при формуванні екологічної політики на рівні регіону, доцільно, орієнтуватися на вирішення проблем, що виникають при реалізації стратегій соціально-економічного розвитку регіону. Розробка екологічної політики дозволяє розставити пріоритети розвитку регіону в області охорони навколишнього середовища і природокористування та сконцентрувати зусилля системи управління на вирішенні конкретних проблем,

які можуть виникати в процесі реалізації інвестиційних проєктів і підвищити показники регіону в даній сфері.

Основним засобом досягнення ефективної екологічної політики є правильний вибір регіональних механізмів управління цим процесом і механізмів реалізації цієї політики. Оптимальний вибір механізмів реалізації екологічної політики на рівні регіону дозволяє підвищити ефективність заходів, що реалізуються в регіоні, і оцінку їх результативності. Для ефективного функціонування екологічної політики на рівні регіону необхідно: реформувати інституціональну базу охорони навколишнього середовища й управління природними ресурсами; розробляти та реалізовувати програми, спрямовані на розвиток в регіоні систем екологічного менеджменту та аудиту, оцінки та попередження екологічних ризиків; сприяти розвитку послуг екологічного консалтингу та екологічного підприємництва; вдосконалювати процес управління цією галуззю на основі реалізації в регіоні нових ефективних інноваційних підходів, спрямованих на стабільний соціально-економічний розвиток регіону; розробляти та реалізовувати довгострокові стратегії економічного розвитку регіону з обов'язковим урахуванням в даній стратегії механізмів, спрямованих на вдосконалення системи управління природокористуванням та міжгалузевого впливу на екологічну ситуацію в регіоні; постійно впроваджувати політику запобігання забрудненням та оздоровлення довкілля у масштабі як держави, так і окремих регіонів.

За офіційними статистичними показниками до початку повномасштабного вторгнення росії на територію України близько 20 % національних земель характеризувались за ступенем екологічної безпеки як несприятливі для проживання людей. Триваюче повномасштабне вторгнення негативно позначилось на стані охорони навколишнього природного середовища. За попередніми оцінками стан навколишнього середовища визначається як загрозливий на більше, ніж третині території України, і розмір екологічної шкоди перевищує понад 9 млрд дол США. В наслідок наявності забрудненого довкілля щорічно помирає 30 000–35 000 людей, а також заподіюється економічна шкода, яка складає не менше від 10 % від вартості внутрішнього валового продукту. Вказані статистичні дані про стан довкілля та природних ресурсів свідчать, що заходи з охорони довкілля є не ефективними. Збереження природи та раціональне використання ресурсів важливі для забезпечення сталого розвитку і збереження здоров'я громадян. Це підкреслює важливість прийняття заходів для зменшення забруднення та покращення стану довкілля [3].

Належність здійснення екологічної політики є гарантією забезпечення права особи на безпечне довкілля, що в тому числі вимагає пошуку

напрямів реалізації контрольної-наглядової діяльності держави, що має включати моніторинг і оцінку стану природних ресурсів, розроблення і виконання екологічних стандартів та нормативів; регулювання видобутку та використання ресурсів; захист незайнятих територій та біорізноманітності. Розроблення і виконання екологічних стандартів та нормативів допомагають визначити допустимий рівень використання природних ресурсів і рівень забруднення. Вони повинні бути розроблені на основі наукових досліджень та враховувати потреби природи та здоров'я людей. При цьому держава повинна мати систему нагляду за видобутком та використанням природних ресурсів, щоб переконатися, що це відбувається в межах припустимих норм та з ефективним використанням ресурсів. Крім того, до складових національної екологічної політики повинно відноситись збереження природних ландшафтів та охорона біорізноманітності, також важливими є завдання контролю і регулювання природних ресурсів.

Питання здійснення регіональної екологічної політики в таких умовах набувають надзвичайного важливого соціально-економічного, політичного та глобального значення і мають нагальний характер для збереження природи для теперішніх та майбутніх поколінь [4]. Здійснення регіональної екологічної політики є базисом для формування стратегії розвитку системи національного виробництва товарів та послуг, впровадження політики споживання та енергозбереження, що базується на використанні природних ресурсів як основи Сталого розвитку держави. Відповідно до змісту Конституції України природні ресурси розуміються як «національне багатство», що функціонує в межах штучно створеної правової конструкції – титулу власності українського народу, що по суті є певною юридичною фікцією і доволі спірним з точки зору затребуваності та практичної доцільності «спадком» радянських часів [5].

З врахуванням того, що важливою частиною здійснення регіональної екологічної політики є забезпечення раціонального підходу із використання природних ресурсів, варто дослідницьку увагу зосередити на встановленню змісту такого міжгалузевого науково-практичного інституту. Варто підкреслити, що тривалий час спостерігався підхід, що раціональність означає економічну прибутковість господарської діяльності у сфері природокористування. Справді, питання раціонального використання природних ресурсів відіграє важливу роль у наукових дослідженнях та політиці, і розуміння цієї категорії може варіюватися в залежності від контексту і підходу. Спочатку, розуміння раціонального використання природних ресурсів дійсно базувалося на їх економічній складовій,

оскільки головними цілями були ефективне використання ресурсів, збалансоване вирощування та забезпечення економічного зростання. Однак з часом уявлення про раціональне використання природних ресурсів стало більш комплексним і широким. Сучасний підхід до раціонального використання ресурсів враховує не лише аспекти економіки, але і екологічні, соціокультурні та етичні чинники.

Основні аспекти цього сучасного підходу включають: 1) економічна складова. Вона все ще є важливою, але тепер вона розглядається в контексті сталого розвитку і збалансованого підходу до економічного зростання, яке не шкодить навколишньому середовищу та забезпечує соціальну справедливість; 2) екологічна складова. Раціональне використання ресурсів повинно враховувати довкілля та біорізноманіття. Це означає зменшення забруднення, збереження екосистем і збереження видів; 3) соціально-культурна складова як врахування потреб та інтересів спільнот, забезпечення доступності ресурсів для всіх громадян і збереження культурних цінностей; 4) етична складова. Розуміння етики природокористування полягає у розумінні ресурсів як спадщини, яку ми маємо передати майбутнім поколінням, і прагнення до справедливості та етичності у використанні ресурсів. Цей більш комплексний підхід допомагає забезпечити більш сталий і збалансований розвиток, а також зберегти природні ресурси для майбутніх поколінь, враховуючи не лише економічні, але і екологічні, соціальні та етичні аспекти.

Отже, в умовах сьогодення, викликами здійснення регіональної екологічної політики є питання досягнення обґрунтованого співвідношення між екологічними, економічними, соціальними та іншими потребами людини, суспільства та держави в контексті раціонального використання природних ресурсів. Співвідношення між раціональним використанням природних ресурсів і забезпеченням охорони навколишнього природного середовища дійсно є неоднозначним і складним завданням. Основні аспекти цього співвідношення мають включати: економічні аспекти (раціональне використання природних ресурсів передбачає їхню ефективну експлуатацію для задоволення потреб суспільства і створення економічних користей; проте це повинно враховувати не тільки короткострокову прибутковість, але й довгостроковий екологічний вплив і соціальну справедливість); екологічні аспекти (забезпечення екологічної безпеки включає в себе збереження біорізноманіття, підтримку здоров'я екосистем, зменшення забруднення та ефективне використання води, повітря, лісів, мінеральних ресурсів та інших складових природи); соціальні аспекти (раціональне використання природних ресурсів повинно брати до уваги потреби і благополуччя людей,

включаючи питання доступності ресурсів, справедливого розподілу користей і врахування прав і інтересів місцевого населення); законодавчі та нормативні аспекти (створення і виконання відповідних законів, стандартів та політик є необхідним для забезпечення раціонального використання ресурсів та охорони довкілля); інновації і технології (впровадження сучасних технологій і інновацій має знижувати негативний вплив людської діяльності на природу і робити використання ресурсів більш раціональним). Таким чином, у сучасних умовах дійсно неможливо розглядати раціональне використання природних ресурсів як відокремлену категорію від охорони навколишнього природного середовища. Це має бути комплексним підходом, який забезпечує баланс між потребами сьогоdnішнього та майбутніх поколінь, а також між розвитком суспільства і збереженням природи.

Стратегія державної екологічної політики України на період до 2030 року [6] свідчить, що «...Запровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, розвиток відновлюваних джерел енергії, нематеріального природокористування відбуваються безсистемно і надто повільно». До першопричин екологічних проблем України віднесено такі: підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у рішеннях Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади; переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля, що значно посилюється через неврегульованість законодавства при переході до ринкових умов господарювання; фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки; неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища; низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти; незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян; незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення; недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, фінансування таких заходів за залишковим принципом [6] (рис. 6.1).

СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ

Рисунок 6.1 – Стратегічні цілі державної екологічної політики

Експерти виділяють п'ять системних проблем при формуванні екологічної політики, які загострилися під час повномасштабної війни: довкілля та екологічна політика здебільшого полишаються другорядними та незначно інтегрованими до планів розвитку секторів економіки та регіональної політики попри вимоги членства в ЄС та наочні масштабні руйнування довкілля внаслідок війни; відсутня (або фрагментована) сучасна методична та технічна база для вимірювання стану довкілля та оцінки його змін унеможлиблює аналіз ефективності екологічної політики в цілому, а також, ставить під сумнів реальність визнання міжнародною спільнотою екологічних збитків та відшкодування їх країною-агресором; відомча система Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України невідповідна суспільству, та і взагалі демонструє відсутність стратегічної звітності щодо впровадження екологічної політики, практично ігнорує принципи НЕВ (прозорість, участь громадськості, підзвітність, ефективність та узгодженість політики); поглиблюється інституційна неспроможність щодо здійснення послідовної політики в координований спосіб в умовах кандидатства в члени ЄС; екологічні податки та збори обслуговують бюджет, а не досягнення цілей екологічної політики, часті випадки нецільового використання, вони каталізують непрозорим формуванням, сигналізують про неготовність до викликів відбудови в жорстких умовах вступу до ЄС [7].

Напрямки, за якими впроваджується екологічна політика такі: якість атмосферного повітря; зміна клімату; охорона водних ресурсів; охорона земель і ґрунтів; охорона лісів; надра; надзвичайні ситуації; зона відчуження і зона безумовного (обов'язкового) відселення; екологічні проблеми Донбасу; управління відходами; біологічна безпека; біологічне та ландшафтне різноманіття; забезпечення екологічно збалансованого природокористування; регіональна екологічна політика [8]. Сьогодні до цього переліку можна також додати «Екологічні проблеми, пов'язані з війною». Це передбачає пошук та вивчення шляхів відновлення природного середовища, яке зазнало руйнівного впливу внаслідок військових дій, пов'язаних із російською повномасштабною війною.

Зазвичай у містах та громадах основні цілі у сфері екології можуть визначатися стратегією розвитку громади або місцевою цільовою програмою екологічного напрямку (до прикладу, «Програмою охорони навколишнього природного середовища»). На рівні міста та громади нечасто складають окремий стратегічний документ екологічного напрямку. Визначивши основні цілі у стратегії розвитку міста/ громади, далі розподіляють екологічні цілі за кількома цільовими програмами. До переліку таких програм можуть належати програми охорони довкілля, екологічної освіти, програми, що стосуються розвитку водопостачання, поводження з відходами, управління парковими, зеленими зонами, окремі програми для розвитку сільського та лісового господарства. Але навіть склавши набір цільових програм, у яких вказані дії щодо покращення екологічної ситуації та захист довкілля, міста та громади часто не сприймають і не усвідомлюють проблеми екології комплексно. Покращила ситуацію практика щорічної розробки екологічного паспорту міста/громади, який завдяки регулярному оновленню дає можливість відстежувати поточний стан та оцінювати тенденції у зміні компонентів довкілля.

Сам по собі екологічний паспорт не ставить цілей у сфері екології для громади, але його наявність допомагає формувати екологічну політику. Влада громади може використовувати екопаспорт як інструмент для визначення власної стратегії у виконавчій та господарській діяльності з урахуванням державних природоохоронних вимог. Громадські організації та ініціативні групи можуть здійснювати контроль за екологічною політикою громади, впроваджувати громадські екологічні ініціативи, брати участь у заходах щодо захисту довкілля. Іншим документом, що описує екологічний стан у громаді, є Стратегічна екологічна оцінка (СЕО), що складається для Програми соціально-економічного розвитку. Подібний за змістом СЕО входить до складу Генерального плану. СЕО для Генерального плану розробляється одночасно з ним, і чинна

протягом його дії. СЕО для програми соціально-економічного розвитку може розроблятися щорічно.

Мета СЕО – забезпечити високий рівень охорони довкілля та сприяти інтеграції екологічних факторів у підготовку планів та програм з метою забезпечення збалансованого (сталого) розвитку [9]. Від початку повномасштабного вторгнення та за підсумками 2023 р. військові рф завдали понад 5 тис. ракетних і близько 3,5 тис. авіаційних ударів по об'єктах на території України. Понад 180 тис. квадратних кілометрів українських земель, уражених російськими окупантами, необхідно обстежити на мінно-вибухові речовини. Зазначимо, що ці землі могли б забезпечити продовольством орієнтовно до 81 млн людей. Показники джерел забруднення повітря впродовж 2023–2024 рр. лише збільшуються.

Не так давно в Україні запроваджувалися аварійні та віялові відключення світла, а масові ракетні обстріли призводили до блекаутів. Тоді бізнеси та українці були змушені використовувати альтернативні джерела електроенергії – дизельні або бензинові генератори. За 2022 рік в Україну завезли майже 670 тис. генераторів. Двигуни внутрішнього згоряння, які використовуються у генераторах, забруднюють довкілля шкідливими речовинами (оксид вуглецю, чадний газ, сажа, оксиди азоту та дрібнодисперсний пил), які впливають на здоров'я людей. Серед уразливих категорій – люди, які хворіють на гострі респіраторні захворювання, люди з астмою або із захворюваннями серця. Також дрібнодисперсний пил здатен проникати в кров, судини, легені та може чинити негативний вплив на роботу мозку і нервової системи, сприяти розвитку хронічних захворювань.

Україна – аграрно-індустріальна країна, тож знищення промислових об'єктів призводить до критичних наслідків. Оцінити масштаби впливу знищення промислових об'єктів майже неможливо, адже більшість із них розташована на окупованих територіях Сходу України, який є найбільш зруйнованим, адже перебуває під наймасштабнішими обстрілами.

Детонація ракет, артилерійських снарядів та мін утворює низку хімічних сполук – чадний і вуглекислий газ, водана пара, оксид азоту, азот тощо. Також випаровується низка токсичних елементів, наприклад, оксид сірки й азот, які під час окислення можуть призвести до кислотних дощів. Це може спричинити опіки рослин, слизових тканин дихальних органів людини, птахів і т. д.

Лише на кінець 2022 року, внаслідок військових дій постраждало понад 3 млн га лісів, що становить майже третину лісового фонду України. Лише внаслідок пожежі у Херсонському національному парку у 2022 р. згоріло близько 80 % острівної частини території, а пожежі

в Чорнобильських лісах не могли загасити кілька днів через окупацію території. На відновлення лісів потрібно близько 10 років, проте деякі з них втрачені назавжди. Варто зазначити, що через Україну проходить багато шляхів міграції птахів, багато тварин із Червоної книги проживають на природоохоронних територіях, тому через пожежі вони можуть загинути.

Вугільний регіон України окупований з 2014 року. У результаті обстрілів там часто руйнуються електромережі, тож насоси вимикаються. Коли шахта закривається або руйнується, необхідно відкачати воду з підземних горизонтів. Якщо цього не зробити, вони будуть затоплені ґрунтовими водами. Небезпека полягає в тому, що вода в шахті може бути забруднена важкими металами. Якщо забруднені ґрунтові води потрапляють у навколишні ґрунти, то ці території стають непридатними для сільського господарства.

Водні ресурси забруднюються і через потрапляння у них хімічних речовин, зокрема агрохімікатів. У квітні 2022 р. уламки збитої російської ракети пошкодили шість резервуарів на складі мінеральних добрив на Тернопільщині. Унаслідок влучання стався витік, яким було забруднено ґрунт та річку Іква, що входить до басейну Дніпра. Через потрапляння речовини до водойми загинула велика кількість риби.

Руйнування дамб і розлив річок призводить до деградації значних територій і забруднення ґрунтів і вод. Наступного дня після початку повномасштабного вторгнення російські війська зруйнували дамбу, яка відділяла річку Ірпінь від Київського водосховища. За півтора місяця вода з водосховища затопила заплаву Ірпеня на 10 кілометрів.

Від підбитої і знищеної військової техніки у воду потрапляють маслильні матеріали та розливи палива, які порушують хімічний баланс вод. Домішки металів критично забруднюють підземні води. Пальне, яке залишається у підбитій військовій техніці, призводить до горіння, забруднення повітря та, потенційно, забруднення ґрунтів і водних ресурсів. Потрапляння техніки у водні ресурси також небезпечне, бо окислення металу призводить до забруднення води, а залишки пального відносить течія.

За даними ООН, в Україні заміновано понад 180 тис. квадратних метрів території. Ця площа становить майже третину всієї нашої країни. За оцінками, понад 10 млн українців перебувають у небезпеці. Станом на сьогодні вже знешкоджено 350 тис. вибухонебезпечних предметів, проте масштаби трагедії шокують. На очищення такої території від мін можуть знадобитися десятиліття.

Вибух будь-якого боєприпасу – це потрапляння токсичних сполук у ґрунти (чадний та вуглекислий газ, водяна пара, пари ціанистої кислоти,

азот та інша токсична органіка). Також хімікати можуть проникати в ґрунт разом із опадами. Небезпеку становлять і уламки боєприпасів – отруйні речовини потрапляють у ґрунт, потім до ґрунтових вод, згодом – до харчових ланцюгів тварин і людей.

Через масові поховання вбитих російських окупантів, зони ведення запеклих бойових дій перетворюються на величезні могильники. Зрозуміло, що вирощувати сільськогосподарських культур на такій землі у найближчому майбутньому – суворо заборонено.

Рух важкої військової техніки призводить до критичних змін ландшафту. Також внаслідок пересування відбувається забруднення ґрунтів паливно-мастильними матеріалами та іншими нафтопродуктами. Внаслідок цього знижується водопроникність ґрунту, витісняється кисень, порушується кореневе живлення рослин, гальмується їх ріст і розвиток. Трохи меншим джерелом забруднення є спалена військова техніка та інші залишки бойових дій. Утворення чорнозему в природі займає близько 10 тисяч років. Знищити ж його можна за мить, коли стається вибух ракети. Більшість бойових дій на території нашої країни відбувається саме там, де поширений унікальний і дуже родючий ґрунтовий шар. Сірка, яка осідає в ґрунті після вибуху, у реакції з россою чи туманом перетворюється на сірчану кислоту, яка випалює рослинність, бактерії та черв'яків – усе, що формує ґрунт.

Отже, з огляду на збитки, які військові дії спричиняють не тільки інфраструктурі та населенню України, можна стверджувати, що росія чинить екоцид на нашій території. Важко навіть уявити скільки часу потрібно на очищення та відновлення наших земель, водних ресурсів та повітря. Проте зрозуміло вже зараз – наслідки цієї війни кожен українець відчуватиме на собі дуже тривалий час. Екологія та її вплив на здоров'я кожного українця є однією з проблем післявоєнного відновлення в Україні, яка потребує спільних зусиль для її подолання.

Все частіше науковці вживають термін «кліматична криза» замість «зміни клімату», щоб підкреслити серйозність цієї проблеми та потребу її вирішувати вже зараз. Кліматична криза – це надмірно стрімка зміна клімату «через» підвищення глобальної середньої температури. Щоб протидіяти кліматичній кризі, слід досягти вуглецевої нейтральності вже 2050 року та адаптуватися до змін клімату. Людство суттєво змінює концентрацію парникових газів в атмосфері, спалюючи викопне паливо: вугілля, нафту, газ тощо. Під час їх горіння вивільняється вуглець, який з'єднується з киснем у повітрі та утворює CO₂. За останні 150 років концентрація CO₂ зросла з 280 ppm (часток на мільйон) до більш ніж 400 ppm. Таке стрімке зростання вмісту CO₂ в атмосфері сталося на планеті вперше за сотні тисяч років.

Наслідками зміни клімату є підвищення глобальної середньої температури. Підвищення глобальної середньої температури на Землі означає, що спекотних днів у році стало більше, а холодних – менше. Це не означає, що кожен день у порівнянні з відповідним днем року у доіндустріальну епоху став майже на 1 градус теплішим. Згідно зі спостереженнями, середня глобальна температура на Землі вже зросла на 1,1 °C з 1880 року. Глобальне потепління відбувається нерівномірно по планеті. Середня температура в арктичних регіонах планети вже зросла на 2 °C.

Відбувається танення льодовиків. Потепління в Арктиці відбувається вдвічі швидше у порівнянні з іншими регіонами планети. Тому льодовики тануть швидше. З 1979 року (перший повний рік супутникового спостереження) об'єм льоду в найтепліший сезон в Арктиці зменшився на приблизно 30 %. За такої тенденції до середини століття в літний період Арктика буде без льоду. Спостерігається підвищення рівня Світового океану. Вже зараз під водою зникають острови: Мальдіви, Фіджі, Сейшельські Острови, Маршаллові острови, Канарські острови, Федеративні Штати Мікронезії, Французька Полінезія, Філіппіни, Тувалу, Соломонові острови (вже втратили 5 островів через підняття рівня океану). Тренд, який фіксують науковці протягом останніх десятиліть, – хвиля тепла. Вони стають більш розповсюдженими у світі, тривають довше і стають більш екстремальними. Такою, наприклад, стала хвиля тепла влітку 2019 року у Європі. 25 липня 2019 року зафіксовані теплові рекорди за всю історію спостережень у Німеччині – 41,7 °C, у Франції – 42,6 °C, у Бельгії – 41,8 °C та інших країнах Центральної та Північної Європи. Згідно з висновками вчених, вірогідність її виникнення була у два рази вищою саме через антропогенні зміни клімату [10; 11].

У 2021 році хвиля тепла з рекордними +49 °C була зафіксована у Літтоні, Канада. Вчені стверджують, що зміна клімату збільшила ймовірність смертоносної спеки у США та Канаді принаймні в 150 разів. Влітку 2022 року ще більш масштабні хвилі тепла накрили частини Центральної, Південної та Західної Європи, спричинивши лісові пожежі, евакуацію людей та смертельні випадки. У червні 2023 року температура перевищила відмітки 40–43 °C, а у Франції було побито декілька рекордів. Друга хвиля тепла накрила Європу в середині липня, коли у Великій Британії вперше в історії температура повітря перевищила 40 °C. Найвища температура (47,0 °C) була зареєстрована в Португалії, де тільки за попередніми оцінками аномальна спека призвела до смерті більше 1000 людей. Критичні температури фіксували в Європі і в 2023 році. Фігерас (Каталонія) 18 липня повідомив про новий температурний рекорд 45,4 °C, а 24 липня станція на італійському острові Сардинія зафіксувала

48,2 °C. Липень 2023 року став найспекотнішим місяцем за всю історію спостережень у світі. А найспекотніший день – 7 липня 2023 року.

Посушлива погода загрожує не лише лісовими пожежами, а й пиловими бурями. Коли сильний вітер розносить пил з розораних відкритих ділянок, він підіймає вгору суху землю та переносить її на десятки кілометрів. В результаті знижується родючість земель, а місцеві жителі страждають від респіраторних захворювань та поганої видимості на дорогах через пил та пісок.

Підвищення температури збільшує випаровування та спричиняє перерозподіл вологи. Як наслідок, в одних регіонах випаровується надмірна кількість вологи та посилюється посуха. В інших регіонах ця волога конденсується, і там частішають зливи та шторми, що викликає ризики затоплення. Частіші й більш інтенсивні стають шторми. Шторми формуються у теплих водах екватора. Зазвичай це тропіки, де температура поверхні океану більша ніж 26 °C. Тепла вода перетворюється на пару та разом із теплим повітрям підіймається вгору. В атмосфері пара починає охолоджуватися та утворює штормові хмари, які під дією вітру починають активно обертатися, підживлюючись теплом та водою з поверхні океану. Досягнувши швидкості вітру 119 км/год, шторм перетворюється на «ураган». Він починає втрачати свою силу та вологу, коли потрапляє на суходіл, та випадає у вигляді зливи, спричиняючи повінь. Тому чим вища температура Світового Океану, тим швидше з нього випаровується вода, частіше утворюються урагани та зростає їх потужність. Відповідно, більше шкоди катаклізми завдають людству, забираючи життя, здоров'я, оселі тощо [12].

Через зміну клімату та людську діяльність за останні півстоліття чисельність популяцій хребетних тварин на Землі зменшилась на 68 %. Це загрожує людству втратами рослинної і тваринної їжі, води, палива, ліків. За даними ООН, з 2008 року за рік в середньому 21,5 млн людей були вимушено переселені через погодні умови, такі як повені, шторми, лісові пожежі та екстремальні температури. Очікується, що ці цифри зростуть у найближчі десятиліття. За прогнозами міжнародного аналітичного центру ІЕР до 2050 року 1,2 млрд людей можуть бути переміщені в усьому світі через зміни клімату та стихійні лиха [12].

За останні 30 років середня річна температура в Україні вже зросла на 1,2 °C. Період від кінця 20-го століття і до сьогодні є найтеплішим за всю історію погодних спостережень в Україні (починаючи з 1890-х років). Швидкість зміни середньої, а також максимальної та мінімальної температур за період 1961–2013 років склала 0,3 °C кожні десять років.

Протягом останніх років рівень води у річках України протягом літнього періоду є нижчим за норму. Разом із частішою посухою та зменшенням

опадів у літній період, ситуація може лише погіршитися. Протягом останніх десятиліть (у порівнянні з базовим періодом 1961–1990 рр.) відбувся перерозподіл кількості опадів по регіонах України та по сезонах. Загалом за рік у середньому кількість опадів змінилася не сильно, але відбуваються зміни в інтенсивності та характері їх випадання: наприклад, коли за декілька годин може випасти половина чи місячна норма опадів, а в інший період – дощів не буде зовсім, що призведе до посух. Зростання температури та зміна режиму зволоження призведуть до подальшої зміни водного стоку річок і відповідно водозабезпечення окремих регіонів.

Згідно з дослідженням, протягом XXI століття для переважної кількості адміністративних областей України буде спостерігатися зменшення поверхневого водного стоку, що пов'язано з потеплінням (збільшення приземних температур повітря, збільшення випаровуваності) та зменшенням кількості атмосферних опадів. Найбільші величини зниження стоку будуть спостерігатись для річкових басейнів Прип'яті, Південного Бугу та Дністра. До кінця сторіччя водність може знизитись на 30 %. Водний стік малих річок теж поступово зменшується, а з середини століття може зовсім припинитися. Водночас кліматично обумовлене збільшення водного стоку на річках Полісся у лютому загрожує формуванням стійких весняних паводків, а підвищення водного стоку річок Західного регіону проявиться у формуванні катастрофічних повеней на гірських річках. Кліматичні зміни збільшують частоту повеней та посух, що робить вразливим сільське господарство, енергетику, транспорт та соціальну сферу, адже вони залежать від водних ресурсів. Це призведе до зменшення врожайності та проблем у роботі атомних електростанцій. Атомна енергетика, яка постачає понад 50 % електроенергії, потребує постійного охолодження, але через зменшення водності річок виникає високий ризик перегрівання реакторів на АЕС. Але проведені дослідження не враховують руйнівних дій воєнної агресії РФ, які на території України повномасштабно розпочаті у 2022 р.

Розглянемо протидії зміни клімату, які вживають країни світу. Так, у 1992 році під час міжнародного Саміту Землі у Ріо-де-Жанейро 154 країни визнали існування зміни клімату в результаті людської діяльності та прийняли рішення вести спільну роботу для обмеження глобального потепління. У цьому ж році була прийнята Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату (РКЗК ООН), а з 1995 року сторони конвенції почали щорічно збиратися для прийняття спільних рішень на Конференції сторін. На конференції сторін збираються представники кожної країни-підписанта РКЗК ООН: 196 країн світу, а також Європейський Союз, який бере участь як окремий член Конвенції. Окрім того, у конференції беруть

участь представники неурядових організацій, місцевих органів влади, наукової спільноти, молоді, бізнесу, профспілок та інших зацікавлених сторін.

Паризька угода була підписана на Міжнародних кліматичних переговорах ООН (COP21) у 2015 році. Вже через рік угода вступила в силу – відразу після того, як її схвалили 55 країн, що відповідальні за понад 55 % світових викидів парникових газів. Станом на середину 2022 року, 193 країни (із 197 країн-учасниць Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату) ратифікували Паризьку угоду. Україна увійшла у двадцятку перших країн, які на державному рівні затвердили Угоду. Головною метою Паризької угоди є утримання глобального потепління на Землі в рамках 2 °C та докладання максимальних зусиль аби зупинити потепління на 1,5 °C. Це означає, що людство повинне обмежити викиди парникових газів, що утворюються від спалювання викопного палива і спричиняють глобальне потепління. Участь кожної окремої країни у досягненні світової мети визначається нею індивідуально, є добровільною та має назву «Національно визначений внесок». Угода вимагає, щоб такі внески були «амбітними» та встановленими «... з метою досягнення цілі Угоди». Однак, останні аналітичні дослідження показують, що цілі зі скорочення викидів, які країни подали до Паризької угоди, не допоможуть утримати потепління в рамках 2 °C, а навпаки – сприятимуть подальшому зростанню середньої температури на планеті на 2,6–4,0 °C. Тож у 2021 році на міжнародних кліматичних переговорах у Глазго (Шотландія), країни домовилися знову переглянути свої кліматичні цілі до кінця 2022 року та покращити їх «...відповідно до мети Паризької угоди, зважаючи на національні обставини» [12].

Важливою протидією зміни клімату є перехід на 100 % відновлюваної енергетики. Інвестиції та фінанси в електроенергетиці переходять від викопного палива та великої централізованої інфраструктури до розподілених енергетичних ресурсів – відновлюваних джерел і систем накопичення та зберігання енергії. У світі, де вирує кліматична криза, вирок вугільній енергетиці вже винесено самою економікою. Останнім часом вартість будівництва відновлюваних джерел енергії впала до рівня, коли нові ВЕС та СЕС виграють конкуренцію за ціною кіловат-години у вугільних електростанцій. Це підтвердили Міжнародне агентство з відновлюваної енергетики.

Через низьку собівартість енергії з відновлюваних джерел, їхній малий вуглецевий слід, перехід на ВДЕ є найбільш економічно та екологічно доцільним варіантом розвитку. Уряд України один з перших ратифікував Паризьку угоду. А у 2021-му році подав оновлений Національно

визначений внесок із ціллю скоротити викиди парникових газів до 2030 року на 65 % від рівня 1990 року. Вперше наша кліматична мета передбачає реальне зниження викидів парникових газів від теперішніх рівнів (–7 % у 2030 році у порівнянні з 2019-м), а не їх підвищення, як це було до цього. Для реалізації цієї амбітної мети Україна має відмовитися від видобутку та використання викопного палива, підвищити енергоефективність та побудувати нові потужності, які виробляють енергію з відновлюваних джерел.

Станом на зараз, через російську агресію, яка зруйнувала понад 200 промислових об'єктів, кліматична ціль вже є виконана. До 2025 року, країни зобов'язались переглянути та посилити свої плани, тож ставлячи орієнтир на декарбонізацію економіки та зелене післявоєнне відновлення, Україна має шанси стати лідером та прикладом у цьому процесі.

Найбільший потенціал економії енергії у заходів із термомодернізації. Термомодернізація – це скорочення споживання ресурсів за допомогою встановлення енергоефективного та регулюючого обладнання, утеплення зовнішніх стін будівель тощо. Розуміючи потребу у заощадженні електроенергії, 26 листопада 2021 року Уряд України анонсував програму масштабної термомодернізації, яка передбачає залучення 100 млрд грн протягом найближчих трьох років для підвищення енергоефективності житлового фонду та громадських будівель. ВДЕ – це джерела енергії, що походять із природних джерел або процесів, які постійно поповнюються.

Викопні ресурси, такі як вугілля, нафта, природний газ та уранова руда до відновлюваних джерел енергії не належать, бо вони відновлюються протягом сотень тисяч років. Частка відновлюваних джерел енергії в енергосистемі України в 2020 році склала 9,2 %. Показник продовжує зростати, але не достатньо швидко, щоб досягти 100 % ВДЕ до 2050 року та дало можливість досягнути цілей Паризької угоди. На жаль, після повномасштабного вторгнення росії 90 % вітрової генерації та близько 30 % сонячної генерації в Україні були зруйновані або перебувають на окупованій території. У післявоєнному відновленні буде важлива підтримка держави для розвитку відновлювальної енергетики, та нашої енергетичної незалежності.

Важливими є податкові стимули для досягнення кліматичних цілей. В Україні існує податок на викиди CO₂, який є одним з найнижчих у світі. Із 01.01.2022 р. він становить 30 грн за 1 тону CO₂. І хоч він і зріс втричі, у порівнянні з попереднім рівнем, наразі вуглецевий податок в Україні все одно приблизно у 130 разів нижче, ніж у Швеції. Комісія високого рівня з питань встановлення ціни на викиди CO₂ дійшла висновку, що «ціна на викиди CO₂, яка відповідає досягненню цілей Паризької угоди,

має становити щонайменше 40–80 дол. США за 1 тону, з перспективою збільшення 50–100 дол. США за 1 тону до 2030 року, щоб досягти цілі Паризької угоди та не допустити зростання глобальної температури на понад +1,5 °C [12].

Перед повномасштабним вторгненням росії, перед вугільними містами України стояли спільні виклики. Собівартість видобутку вугілля в Україні значно перевищує ринкову ціну. Держава щорічно покриває різницю, але мільярдні дотації на видобувну промисловість виснажують бюджет. Через це Україна має відмовитися від видобутку та спалювання вугілля. Щоб люди не залишилися без засобів для існування через закриття шахт, місцева влада має запровадити справедливий перехід на нову модель економічного розвитку, його називають справедливою трансформацією. У травні 2019 року 6 шахтарських міст Донеччини (Вугледар, Добропілля, Покровськ, Мирноград, Новогродівка, Селидове), три місцеві громадські організації та ТПП Донецької області об'єдналися та створили Платформу сталого розвитку. У наступні роки до Платформи приєдналися також Торецьк, Білозерське та Новодонецьке. Таке об'єднання сприяло спільній боротьбі задля реалізації принципів сталого розвитку; зміцненню партнерства в рамках соціально-економічного розвитку населених пунктів; трансформації іміджу територій; скорочення викидів парникових газів та підвищенні рівня добробуту населення. Проте на заваді реалізації подальших планів стало повномасштабне вторгнення росії в Україну. Представлений 4 липня 2022 року План відновлення України включає розробку Концепції та Державної цільової програми справедливої трансформації монофункціональних міст (включаючи шахтарські). Отже, справедлива трансформація залишається пріоритетом, а керівники місцевої влади вугільних міст очікують співпраці щодо розробки Концепції та Програми, та подальшої справедливої трансформації міст у повоєнний час.

Важливим є питання адаптації до зміни клімату. Адаптація до зміни клімату – це пристосування природних чи людських систем до фактичних або очікуваних кліматичних впливів чи їхніх наслідків. Вона дозволяє знизити шкоду та скористатися можливостями, такими як створення нових робочих місць або економія коштів на ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій [12]. Для кожної країни важливо створювати свої політики з адаптації. Їхня мета – зменшення вразливості до наслідків зміни клімату. Оскільки прояви зміни клімату є дуже різними, то і заходи, і політики з адаптації розробляються з урахуванням особливостей конкретної країни і галузі. Можливими прикладами з адаптації до зміни клімату є: адаптація будівельних норм до майбутніх кліматичних умов

та екстремальних погодних явищ; побудова та підвищення рівня дамб для захисту від повеней; розвиток посухостійких сільськогосподарських культур; створення систем раннього попередження циклонів.

Підписавши Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату, Україна зобов'язалась скорочувати викиди парникових газів та адаптуватися до зміни клімату. Тому національна стратегія та програма розвитку економіки держави мають враховувати та включати питання адаптації. Держава має підтримувати постійне оновлення оцінки фактичних та моделювання майбутньої зміни клімату та проводити адаптацію до наслідків для територіальних громад, природних екосистем, секторів економіки. У жовтні 2021 року Кабінет Міністрів України прийняв Стратегію з екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату до 2030 року [6]. Це перший національний документ, який створює законодавче підґрунтя для адаптаційних заходів в Україні. Він стане поштовхом для систематичної та довгострокової роботи з адаптації до зміни клімату і повинен забезпечити більшу готовність та стійкість до тих наслідків зміни клімату, яких уникнути вже не можливо. Крім того, реалізація Стратегії має сприяти досягненню нейтрального рівня деградації земель, зменшенню втрат біорізноманіття, збільшенню площі природно-заповідного фонду держави тощо. Адаптація до зміни клімату не втрачає своєї актуальності навіть за нинішніх воєнних часів. Забезпечення реалізації «Стратегії з екологічної безпеки та адаптації до змін клімату» та врахування ризиків від зміни клімату є важливим у післявоєнному відновленні України, яке повинно базуватися на Принципах Зеленої відбудови. Національна рада з відновлення України також включила до Плану відновлення України екологічну безпеку, одним із пріоритетних напрямків якої є запобігання та адаптація до зміни клімату.

Отже, вже під час війни та в перші роки після її завершення ми маємо зосередитись на кількох найбільш доступних напрямках: енергозбереженні, модернізації комунального господарства, комплексній роботі з відходами, стимулюванні впровадження екологічних технологій.

Енергозбереження, а також програми модернізації водоканалів, систем опалення та водовідведення дозволять радикально скоротити витрати теплової енергії та електрики; зменшення втрат може складати від 20 до 70 % в залежності від галузі. Україні потрібна системна програма енергозбереження, яка дозволяє залучати фінансування – кредитне, інвестиційне, грантове – в проєкти модернізації енергетичних систем бізнесу, комунальних підприємств, житлових будинків. Комплексна робота з відходами – ще один ключовий напрям, яким ми маємо займатися прямо зараз. В Україні – мільярди тонн відходів, накопичених ще з часів

радянської індустріалізації. Мільйони тонн сміття щороку генерують українські міста. Але в Україні досі відсутні серйозні інвестиції у сортування, перероблювання чи екологічне спалювання сміття. Це – в той саме час, коли такі країни як Швеція імпортують сміття з менш розвинених країн, щоб переробляти та спалювати відходи заради отримання вторинної сировини й енергії.

Сучасні технології дозволяють переробляти та спалювати сміття без екологічної шкоди. А звалища, сміттєві полігони й відвали промислових підприємств, які лежать на відкритому повітрі, – отруюють повітря, ґрунти, а також води. Країні потрібна інвестиційна програма, яка дозволить ліквідувати усі сміттєві полігони, які наразі за площею дорівнюють площі усіх міст України разом узятих. Крім того, війна теж створює величезні масиви відходів. Нульові податкові ставки, нульові мита на ввезення сучасного обладнання для перероблювання, пільгові умови для виділення землі – й інвестиції прийдуть навіть під час війни. Перероблювання сміття – це найкраща довгострокова інвестиція в екологічну безпеку українських міст і України в цілому.

Важливий напрямок – впровадження екологічних технологій – є логічним розвитком попередніх двох напрямків. Мова йде про інвестиції приватного бізнесу, інвестиції в екологічно безпечні підприємства, які відповідають за стандартами Зеленому курсу Європейського Союзу. Поєднання усіх трьох компонентів дозволить вже під час війни почати поступово вирішувати накопичені екологічні виклики для країни, а також долати ті загрози, які створюють своєю варварською агресією росіяни.

6.2 ВІДНОВЛЕННЯ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ БІЗНЕС-ЕКОСИСТЕМИ УКРАЇНИ: ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ, ВЕКТОРИ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЕКОЦИДУ, «ЗЕЛЕНІ» ТЕХНОЛОГІЇ

Повномасштабне вторгнення стало безпрецедентним випробуванням для місцевого самоврядування, а саме – для територіальних громад. Промислово розвинені громади Запорізької та Харківської областей стали дотаційними. Маріупольська та Енергодарська громади, які в довоєнні роки входили до першої десятки фінансово спроможних громад, залишаються окупованими. В умовах війни вдвічі збільшилася кількість громад із критичним рівнем фінансової стійкості. Звертаємо увагу на те, що 84 % громад отримують базові дотації з центрального бюджету для

фінансування дефіциту та подолання наслідків збройної агресії росії. Водночас 2023 року попри війну чимало місцевих бюджетів були профіцитними. На десять громад припадало понад 45 % усіх сплачених реверсних дотацій [13]. Для підтримки громад із меншими доходами держава використовує так зване горизонтальне вирівнювання на основі значення індексу податкоспроможності відповідного бюджету (стаття 99 Бюджетного кодексу [14]). Якщо індекс податкоспроможності менший за 0,9, відповідні місцеві бюджети отримують базову дотацію (80 % від суми, необхідної для досягнення показника 0,9); якщо вищий за 1,1, до державного бюджету передається реверсна дотація (50 % суми, що перевищує значення індексу 1,1), яка є джерелом фінансування базової дотації. Якщо ж індекс – від 0,9 до 1,1, то така громада не віддає державі грошей і не отримує нічого з бюджету. Внаслідок децентралізації в Україні утворилося 1438 громад. Із них 126 – тимчасово окуповані (8,7 %). За підсумками 2023 року, 84 % громад отримали базові дотації, 2021 року – 75 %.

Найбільш дотаційними і сьогодні залишаються сільські та селищні громади. Однією з причин такого розподілу є система нарахування податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) за місцем розташування підприємства. Тобто якщо громадяни з малих громад працюють у більших містах, то податки сплачуються в бюджет тієї громади, де зареєстроване підприємство. Тому в умовах війни виникла ситуація, коли окуповані громади мають власні доходи. Наприклад, 2023 року власні доходи Маріупольської громади становили 940 млн, Енергодарської – 528 млн, Сєвєродонецької – 48,6 млн. Найбільше базових дотацій 2023 року отримали громади Харківської, Закарпатської, Запорізької та Херсонської областей. Водночас найбільше реверсних дотацій перерахували громади Дніпропетровської, Київської та Львівської областей.

В абсолютному значенні у 2024 році найбільше базових дотацій отримали тимчасово окуповані та деокуповані громади. Як зазначається у [13], у випадку окупованих територій це найчастіше видатки на бюджетні установи та комунальні заклади, переміщені на підконтрольні території, включно з виплатою заробітної плати з нарахуваннями, або видатки на реалізацію програм щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб.

Для розуміння фінансової спроможності громад важливо також враховувати частку дотацій у загальній структурі бюджету. Робоча група з фінансових питань Офісу підтримки реформи децентралізації розробила методичні рекомендації для оцінки рівня фінансової спроможності територіальних громад [15]. Одним із важливих показників оцінки є рівень дотаційності бюджету. Показник розраховується як співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до загальної суми доходів загального

фонду бюджету територіальної громади з дотаціями, але без урахування субвенцій із державного бюджету. Показник демонструє рівень залежності територіальної громади від дотаційних ресурсів державного бюджету. Відповідно якщо показник становить 30–50 %, то громада має низький рівень фінансової спроможності, якщо понад 50 % – критичний. За результатами підрахунків, в Україні налічується 119 громад, у яких понад 50 % у структурі бюджету становить базова дотація. У 2021 році таких громад було 50.

Варто зазначити, що рівень дотаційності бюджету не є вичерпною характеристикою фінансової спроможності громад. Важливими показниками також є частка витрат на утримання апарату, бюджет розвитку громади, динаміка розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу, активізація підприємницької діяльності, доходи на одну особу тощо. Проте навіть ті громади, які функціонують завдяки субвенціям і дотаціям, мають змогу розвинути потенціал і збільшити частку власних доходів завдяки ефективному менеджменту. Оскільки ПДФО – державний податок, який закріплюється за місцевими бюджетами для фінансування саме делегованих повноважень, дотацію вирівнювання слід модернізувати в дотацію солідарності. Тобто коли кошти на дотації бідним громадам беруться за рахунок вилучень із багатих, де держава виступає лише регулятором таких відносин. Такою є практика європейських країн, що відповідає політиці згуртованості ЄС. Однак це вимагає чіткого розмежування повноважень і обрахунку вартості делегованих повноважень. Отже, в умовах повномасштабної війни збільшилися диспропорції в фінансуванні та розвитку громад. Активні бойові дії зруйнували економічний потенціал та інфраструктуру прифронтових громад, зменшилася фінансова стійкість малих громад. Водночас міські громади збільшили бюджетні надходження. Система міжбюджетних трансфертів не вирішує проблеми повною мірою. Механізм горизонтального вирівнювання бюджетів потребує реформування. Зокрема важливо вдосконалити механізм зарахування ПДФО, переглянути види дотацій і стимулювати громади збільшувати частку власних доходів у бюджеті. Необхідно сформувати дієвий механізм фінансування завдань регіональної екологічної політики під час війни та у повоєнному відновленні України, тобто визначитись з джерелами фінансування.

Джерела фінансування екологічних проєктів можливі через кредитування, дофінансування або повне фінансування (гранти). Через союзні держави та організації фінансування можливо у вигляді: грантів на відновлення від країн та ЄС; використання фондів та кредитування в першу чергу в країнах Європи та інших партнерських державах; грантів та

кредитів від стратегічних партнерів, зокрема США. Через міжнародні фонди джерелами фінансування можуть бути: використання репарацій та арештованих грошей буде набагато краще для проєктів реалізованих в рамках Сталого розвитку; особливі умови кредитування проєктів відновлювальної енергетики Світовим Банком; особливі умови кредитування для відновлення регіонів Європейським Банком Розвитку [16].

Концепція післявоєнного періоду передбачає використання лише актуальних і найкращих доступних технологій і методів (беручи до уваги конкретні громади та сучасний стан розвитку регіону), зменшення споживання та відновлення ресурсів, базування проєктів на рециклінгу як основній моделі розвитку країни у будь-якій галузі.

Отже, екологізація та підвищення економічної ефективності підприємств, їх спільний розвиток разом з громадами є невід’ємними один від одного. Найбільш затребуваними та ефективними рішеннями з метою реалізації проєктів зведення очисних споруд та споруд водопідготовки сьогодні в Україні є використання мобільних, швидкоспоруджуваних комплексів, їх орендування та спільне використання у воєнний період. Існує необхідність ґрунтового підходу до розроблення нових проєктів з урахуванням сучасних технологій та розвитку громад у післявоєнний період, насамперед для залучення фінансування та іноземних інвестицій. Для підвищення рівня якості життя, максимальне зниження витрат на ресурси та негативного впливу на довкілля залишається пріоритетним напрямком розвитку країни. Беззаперечними віхами на шляху відбудови України є її незалежнення від енергоресурсів, розвиток ринку використання біогенерованих ресурсів, в тому числі, добрив, та постійне запровадження рециклінгу продуктів у всіх галузях виробництва та комунального господарства. Існує унікальна можливість залучення та використання наявного доступу до фінансування проєктів, в першу чергу, направлених на захист довкілля, підвищення економічної ефективності та енергонезалежності комунальних та промислових підприємств.

Відновлення України – це не лише про відбудову зруйнованої інфраструктури, а й про створення ефективної системи розвитку регіонів. Сьомого лютого 2025 року Уряд схвалив концепцію Державної цільової екологічної програми технічної модернізації підприємств водовідведення та очищення стічних вод, що перебувають у державній або комунальній власності, на період до 2034 року. Серед основних завдань програми – формування інноваційного середовища зростання енергетичної ефективності підприємств водопостачання та водовідведення; гідравлічна оптимізація мереж водопостачання та водовідведення із заміною неефективного обладнання; автоматизація та диспетчеризація виробничих

процесів підготовки та транспортування питної води, відведення та очищення стічних вод; впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій тощо. Це поступовий крок до екологізації виробництва, регіонів, громад.

В умовах загальної невизначеності щодо термінів закінчення війни, відбулося усвідомлення, що відродження економіки та відбудову зруйнованих територій необхідно починати вже зараз, одночасно переводити економіку на військові рейки і реформувати країну в напрямку екологізації та підвищення ефективності підприємств, громад, регіонів. І в такому сценарії швидкі і глибокі реформи стають гарантією і джерелом підтримки України на шляху до членства в ЄС. Отже, і традиційно вторинна у свідомості нашого політикуму екологічна реформа, без якої неможливо виконати решту завдань, теж є нагальною вже сьогодні і потребує кардинальної зміни підходів. На думку експертів реформа довкілля сфери належить до однієї з трьох найскладніших реформ в Україні, разом з верховенством права та інституційною реформою.

У результаті експертного оцінювання виділено 5 системних проблем, що загострилися під час війни [17].

1. Довкілля та екологічна політика здебільшого полишаються дургорядними та незначно інтегрованими до планів розвитку секторів економіки та регіональної політики попри вимоги членства в ЄС та наочні масштабні руйнування довкілля внаслідок війни.

2. Відсутня (або фрагментована) сучасна методична та технічна база для вимірювання стану довкілля та оцінки його змін унеможливорює аналіз ефективності екологічної політики в цілому, а також, ставить під сумнів реальність визнання міжнародною спільнотою екологічних збитків та відшкодування їх країною-агресором.

3. Відомча система Міндовкілля невідзвітна суспільству, та і взагалі демонструє відсутність стратегічної звітності щодо впровадження екологічної політики, практично ігнорує принципи НЕВ (прозорість, участь громадськості, підзвітність, ефективність та узгодженість політики).

4. Поглиблюється інституційна неспроможність щодо здійснення послідовної політики в координований спосіб в умовах кандидатства в члени ЄС.

5. Екологічні податки та збори обслуговують бюджет, а не досягнення цілей екологічної політики, часті випадки нецільового використання, каталізовані непрозорим формуванням, сигналізують про неготовність до викликів відбудови в жорстких умовах вступу до ЄС.

Стратегічні цілі державної політики не знаходяться у фокусі профільного міністерства, яке відповідає за охорону навколишнього природного

середовища (далі ОНПС). Діяльність цього органу наразі сконцентрована радше на процесі мікроменеджменту, а не на стратегічному результаті. І при такому управлінні міжнародна технічна підтримка низки проєктів стає малоефективною і далекою від реальної допомоги у проведенні низки галузевих реформ, які є частиною стратегічних цілей. Відсутнє лідерство профільного міністерства в уряді та суспільстві з питань обов'язкової наскрізності екологічної та кліматичної політики, – це живить безвідповідальне ставлення інших державних та місцевих органів до значущості довкілляєвих питань.

Державна оцінка впливу війни на довкілля провалена. Згенеровані Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України методики не мають відношення до оцінки шкоди за міжнародними вимогами. Досі не існує надійної лабораторної бази, сертифікованої за міжнародними стандартами. Таким чином, оцінки не підкріплені надійними даними про зміну стану довкілля, що могли б стати неспростовними доказами на міжнародному рівні. Право громадськості на оприлюднення екологічної інформації, участь у процесі урядових рішень незаконно обмежено, виправдуючись війною. Міністерство не займається пріоритетно головною своєю справою, – формуванням та моніторингом впровадження державної екологічної політики, її цілей та завдань, і не звітує суспільству, як досягаються ці цілі і наскільки державна екологічна політика є ефективною. Відсутні публічні результати її оцінки досягнення запланованих цілей та показників. Інституційна спроможність державної системи ОНПС щодо здійснення послідовної політики в координований спосіб в умовах підготовки до членства в ЄС є недостатньою. Проте, в державі і досі відсутнє бачення, якими мусять бути спроможні довкілляєві інститути, згідно з усталеною практикою країн ЄС та виходячи із здорового глузду. Непріоритетність екологічної політики визначає слабкість системи фінансування екологічних реформ. Інституційно система Міністерства не готова до належного управління великими коштами. До того ж, сама державна система формування, розподілу та витрачання коштів на ОНПС потребує докорінного реформування.

Необхідно визнати, що системні проблеми існують і потребують системного вирішення. Це стосується нагальної потреби системних реформ, а саме: термінова реформа системи державного екологічного контролю, де новий орган підготує і подасть на фінансування донорів проєкти для підготовки технічно обґрунтованої звинувачувальної бази для міжнародних судів; зміна ставлення до стратегічних пріоритетів, перехід на загальноновизнаний цикл публічної політики, започаткування прозорого, інклюзивного, системного і структурованого процесу з оцінки ефективності

державної екологічної політики за участі усіх заінтересованих сторін, насамперед ОГС (Організацій громадянського суспільства); у консультаціях з громадськістю розробка, прийняття та впровадження плану державної екологічної інституційної реформи та плану реформи державних екологічних фінансів, яка включатиме утворення окремої юридичної особи – Державного Екологічного фонду [17].

Відповідно до [18], інструменти реалізації екологічної політики наведено на рис. 6.2.

1. Довкілля та екологічна політика здебільшого полишаються другорядними та незначно інтегрованими до планів розвитку секторів економіки та регіональної політики попри вимоги членства в ЄС та наочні масштабні руйнування довкілля внаслідок війни, що дозволяють перестрибнути етапи послідовного прогресу та одразу перейти до інноваційного розвитку. Повоєнне відновлення України має бути зеленим – про це заявили вже численні екологічні організації, експерти в галузі захисту довкілля та клімату, а також Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства в аналітичному документі «Повоєнне відновлення України: відбудова заради кращого майбутнього» [18].

Рисунок 6.2 – Інструменти реалізації екологічної політики відповідно до Стратегії державної екологічної політики на період до 2030 року

Було визначено, що «зелене» відновлення – це системна розбудова нової моделі інфраструктури та економіки країни, що базується на принципах сталості та мінімізує наявні й майбутні ризики, з наскрізним урахуванням екологічної та кліматичної складової. Ціллю нової моделі розвитку є стійке довгострокове функціонування країни навіть за кризових умов. Наскрізність екологічної та кліматичної політики була виділена громадськими експертами як один з головних принципів зеленого відновлення. Нещодавно утворилися певні позитивні очікування щодо добросовісного впровадження цього принципу.

Розглянемо деякі приклади його реалізації у розвитку регіональної та секторальних політик держави. Над актуалізацією Державної стратегії регіонального розвитку спільно із Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України (Мінінфраструктури) працюють експерти з питань довкілля та клімату. Серед основних факторів необхідності цієї актуалізації (крім, звісно, наслідків війни та набуття статусу кандидата в члени ЄС) називають кліматичні зобов'язання України, зокрема щодо зниження викидів парникових газів на 65 % до 2030 року, відмови від використання вугілля на державних електростанціях до 2035 року, скорочення викидів метану на 30 % до 2030 року від рівня 2020 року. Також є посилення на вимоги Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, Водної стратегії та стратегії управління лісами. Екологічну складову визнано кроссекторальною в цьому процесі, а експертів-екологів залучають до різних тематичних груп процесу для оцінювання напрацьованих цих груп на відповідність екологічним і кліматичним вимогам. Втім, наразі незрозуміло, чи залишаться поради екологів у фінальних документах, а тим більше – чи будуть їх дотримуватися в Мінінфраструктури та власне в регіонах. Варто підкреслити, що екологічна складова хоч і набула тут наскрізного характеру, але залишається окремою темою.

В Новій аграрній політиці основні завдання – це відновлення пошкодженого і втраченого (повернення до господарського використання усіх пошкоджених та втрачених у сільському господарстві земельних ресурсів, інфраструктури, тваринницьких комплексів, меліорації), – відновлення галузі до довоєнного рівня та фінансування, в першу чергу, поновлення втрачених активів. Тобто, про врахування уроків війни, таких як вразливість інтенсивного виробництва і довгих ланцюгів постачання, про глобальні зміни у продовольчій безпеці (викликані зміною клімату, загострілися через війну та блокування транспортних коридорів) у відомстві поки що не замислилися. Як і про те, що світ впевнено рухається до виробництва стійких і доступних альтернатив м'ясу тварин, а отже

величезні площі, розорані під вирощування кормів для тваринництва, та й саме звичне тваринництво невдовзі можуть стати не вигідними. Про ЄЗК (Європейський зелений курс) та кліматичну нейтральність згадується в кількох місцях нової аграрної політики, а до конкретних дій аграрне відомство пропонує переходити після 2027 року.

На прикладі Каховської катастрофи можемо побачити дуже конкретно, як урядова політика ігнорує одразу всі принципи «зеленого» відновлення. Рішення про відбудову Каховської ГЕС прийнято урядом без консультацій з громадськістю та місцевими мешканцями, без екологічної оцінки, без урахування екологічних стандартів та європейських екологічних інструментів планування. Експерти з різних наукових інститутів сперечаються стосовно майбутнього цього величезного регіону і поки що не можуть однозначно відповісти на питання – що саме тут будувати і чи будувати взагалі.

СЕО (стратегічна екологічна оцінка) – один з головних інструментів інтеграції екологічної політики та забезпечення її наскрізності. Національний план дій з ОНПС на виконання Стратегії щодо цілі (3) забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України та завдання забезпечення обов'язковості інтеграції ЕП (екологічної політики), зобов'язує постійно здійснювати СЕО документів державного планування з індикатором ефективності «розглянуто та надано пропозиції до документів державного планування та звітів про стратегічну екологічну оцінку». Водночас, індикатором ефективності щодо проведення СЕО в Стратегії є стовідсоткове проходження всіх документів планування, які підлягають СЕО згідно з законодавством, через процедуру СЕО. На сьогодні Міндовкілля, як головний орган формування та координації впровадження державної екологічної політики, не тримає стратегічну рамку цілей. Лідерство профільного міністерства в Уряді та суспільстві з питань обов'язкової наскрізності екологічної та кліматичної політики відсутнє, і це живить безвідповідальне ставлення інших державних та місцевих органів до значущості довкіллевих питань.

2. Відсутня (або фрагментована) сучасна методична та технічна база для вимірювання стану довкілля та оцінки його змін унеможлиблює аналіз ефективності екологічної політики в цілому, а також, ставить під сумнів реальність визнання міжнародною спільнотою екологічних збитків та відшкодування їх країною-агресором. Можна сказати, що оцінка впливу війни на довкілля провалена. Відповідно, ані визначити завдану шкоду, ані зменшити чи мінімізувати наслідки впливу неможливо. Залишається відкритим питанням щодо оцінки шкоди завданої внаслідок

незворотного руйнування екосистем чи біотопів, втрати видів флори та фауни на значних територіях та в значних обсягах, як це відбулося з популяцією китоподібних у Чорному морі. Проте, мабуть головним провалом стала відсутність прогресу у створенні лабораторної бази, що є ключовим елементом у формуванні доказової бази для оцінки шкоди, методика якої могла б бути вдосконалена з часом. На фоні хронічної відсутності системного моніторингу довкілля (водночас і на державному рівні, і суб'єктами-господарювання) виявилось, що Україна не може показати ні стан до військових дій, ні зміни під їх впливом, ні моніторити поширення забруднень, попереджати про них населення, локалізувати чи застосовувати інші запобіжні заходи. Повноваження Державної екологічної інспекції України (далі ДЕІ), які надають можливість фіксації впливу воєнних дій на довкілля, були визначені лише в середині 2023 року [19].

Підсумовуючи стан справ з оцінкою шкоди російської агресії на довкілля України, відзначаємо: не налагоджено систему моніторингу довкілля, яка б фіксувала вихідний стан довкілля; не забезпечено своєчасний відбір зразків компонентів довкілля, що могли б довести у міжнародних інстанціях зміну стану довкілля та шкоду для нього від військових дій; не отримано від міжнародних партнерів необхідну методичну допомогу та обладнання для фіксації впливу війни для довкілля; не створено координаційний центр для формування переліку потреб у сфері оцінки впливу війни на довкілля, які могли б покривати чи міжнародні партнери, чи національні наукові інституції, лабораторні центри тощо; не порушено проблему реального стану справ у питаннях оцінки впливу війни на довкілля, що призвело до втрати часу та неможливості (чи значного ускладнення) Україні довести такі впливи та шкоду від них та отримати компенсації/репарації через міжнародні інстанції; осередки забруднення (наприклад, нафтохімічне забруднення підземних вод) поширюються у довкіллі, що призводить до посилення негативних ефектів для довкілля і населення, але, крім того, знімає відповідальність з країни-агресора, що підтверджено міжнародним досвідом.

В результаті: втрачено можливості отримати відшкодування чи репарації за сотні чи тисячі актів впливу російської агресії на довкілля України; досі не запроваджено системну фіксацію впливу військових дій на довкілля; сформоване забруднення не контролюється, поширюється, негативно впливає на довкілля та населення [17].

3. Відомча система Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України непідзвітна суспільству, та і взагалі демонструє відсутність стратегічної звітності щодо впровадження екологічної політики, практично ігнорує принципи НЕВ (належне екологічне

врядування – прозорість, участь громадськості, підзвітність, ефективність та узгодженість політики).

Що стосується прозорості – всеосяжності та легкості доступу громадськості до публічної інформації, – то головними вадами залишається неструктурованість і складність пошуку екологічної інформації. 8 жовтня 2023 року набрав чинності Закон України «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів» (РВПЗ) [20]. Екологічна спільнота двадцять років боролася за створення такого реєстру в Україні, навіть довелося ініціювати справу на міжнародному рівні [21]. Розробка Плану України для цілей фінансування відповідно до Регламенту Ukraine Facility також є прикладом неналежного інформування громадськості, їх залучення до процесу. Часткова закритість стратегічного планування виправдовується війною. Проте, існує ризик, що після завершення воєнного стану, обмеження принципів належного екологічного врядування може залишитись і стати звичною практикою, що, в свою чергу, матиме значний негативний вплив на оцінку Європейського Союзу щодо готовності України до членства в ЄС у сферах довкілля і зміни клімату.

Регулярний звіт про впровадження екологічної політики (не про стан довкілля, не про виконання річного плану діяльності міністерства і навіть не про виконання Плану дій до Стратегії) є не тільки важливим інструментом досягнення ефективності природоохоронної діяльності, але також відповідає принципу підзвітності перед громадянським суспільством (НЕВ) і є платформою для діалогу щодо вдосконалення екологічної політики [21].

4. Поглиблюється інституційна неспроможність щодо здійснення послідовної політики в координований спосіб в умовах кандидатства в члени ЄС. Безумовно, в рамках величезної природоохоронної системи існують різні функціональні підсистеми, однією з найважливіших з яких є система екологічного нагляду та контролю. Реформування екологічної інспекції є одним із найважливіших пріоритетів забезпечення ефективності екологічної політики. Щоб справлятися з такими викликами, необхідна екологічна інституційна реформа, а також сильний профільний міністр. Таким чином, мусимо знов наголосити, що в державі і досі відсутнє бачення, якими мусять бути спроможні довкіллеві інститути, згідно з усталеною практикою країн ЄС та виходячи із здорового глузду.

5. Екологічні податки та збори обслуговують бюджет, а не досягнення цілей екологічної політики, часті випадки нецільового використання, каталізовані непрозорим формуванням, сигналізують про неготовність до викликів відбудови в жорстких умовах вступу до ЄС.

Ключові проблемні місця в системі екологічних фінансів: відсутність моніторингу ефективності природоохоронних заходів та цілісного підходу до вирішення екологічних проблем, непрозорість надходжень та розподілу коштів, надходження коштів на ОНПС тільки наприкінці звітного фінансового року, що унеможливило реалізацію програмно-проектного підходу. Для вирішення цих проблем необхідна комплексна реформа, яка стосується і податків, і нарахування штрафів за порушення законодавства в сфері природокористування і охорони довкілля, і ефективності фондів та їх цільового призначення. Реформа порядку надходження та цільового використання екологічних коштів, у тому числі утворення та підтримка прозорої діяльності окремої юридичної особи – Екологічного фонду, – є невід’ємною складовою екологічної реформи для забезпечення ефективності «зелених» перетворень», що також є вимогою Державної стратегії економічного розвитку до 2030 року.

Для удосконалення екологічного оподаткування та фінансування природоохоронних заходів необхідно розробити цілісний механізм екологічного оподаткування та фінансування на рівні територіальних громад, який має містити відповідні елементи: екологічні податки та збори, систему штрафних санкцій за різні види екологічних правопорушень, систему екологічних стимулів та пільг. Довкілля та екологічна політика здебільшого полишаються непріоритетними для Уряду попри вимоги членства в ЄС та наочну масштабну шкоду, завдану довкіллю внаслідок агресії росії. Охорона довкілля полишається найбільш недофінансованою галуззю українського бюджету. Багаторічна звичка до фінансування ОНПС за залишковим принципом, за умов повного використання екологічних та рентних платежів для першочергових витрат загального бюджету інших ніж екологічні, скоро зіграє дуже погану роль у прагненнях України до членства в ЄС.

Всі ці виклики стосуються нагальної потреби системних реформ а саме:

- термінова реформа системи державного екологічного контролю, де новий орган підготує і подасть на фінансування донорів проекти для створення належно атестованих вимірювальних лабораторій, випрацювання міжнародно визнаних методик визначення та відшкодування екологічної шкоди внаслідок військових дій агресора, підготовки звинувачувальної бази для міжнародних судів;
- зміна ставлення до стратегічних пріоритетів, перехід на загально-визнаний цикл державної політики, добросовісна організація формування, моніторингу та оцінки ефективності державної екологічної політики, усвідомлення і публічне визнання, що і є головною функцією профільного міністерства;

- започаткування прозорого, інклюзивного, системного і структурованого процесу з оцінки ефективності екологічної політики за участі усіх заінтересованих сторін, насамперед ОГС. Визнання ОГС незалежними і рівними партнерами, а не другорядними виконавцями обов’язків держслужбовців. Першим питанням порядку денного такого процесу мусить стати питання підготовки звіту про ефективність екологічної політики;

- у консультаціях з громадськістю необхідно розробити, прийняти і почати впроваджувати план державної екологічної інституційної реформи;

- у консультаціях з громадськістю необхідно розробити, прийняти і почати впроваджувати план реформи державних екологічних фінансів, яка включатиме утворення окремої юридичної особи – Державного екологічного фонду.

Сьогодні Україна перебуває в унікальній ситуації, коли, з одного боку, вона стикається з масштабними руйнуваннями інфраструктури, спричиненими війною, а з іншого – змушена реагувати на глобальні проблеми, такі як зміна клімату. У таких умовах наша країна має унікальну можливість – інтегрувати підходи сталого розвитку у процеси реконструкції. Це дозволить не просто відновити зруйноване до попереднього стану, а й впровадити сталі, енергоефективні та не шкідливі для екології рішення, що сприятимуть адаптації до майбутніх викликів та вирішенню проблем клімату. Джерелом ресурсів для повоєнного відновлення може стати зелене фінансування. Воно передбачає залучення інвестицій у проекти, що сприяють сталому розвитку, зокрема використанню відновлюваних джерел енергії, декарбонізації промисловості, ЖКГ та транспортних систем, збереженню довкілля тощо. Зелене фінансування може стати рушійною силою економічного зростання України. Мобілізація зеленого фінансування необхідна для виконання міжнародних кліматичних зобов’язань. У червні 2024 року уряд затвердив Національний план з енергетики та клімату, що містить понад 140 галузевих політик і заходів. Значна частина з них спрямована на декарбонізацію, підвищення енергоефективності та розвиток відновлюваної енергетики. «Зелене» фінансування сприятиме виконанню цих зобов’язань, водночас задовольняючи масштабні потреби повоєнної відбудови.

Україна пропонує інвесторам широкий портфель проєктів, які відповідають зеленим критеріям. Так, із 600 проаналізованих концептів та проєктів, які були представлені у *Ukraine Investment Guide*, підготовленому Київською школою економіки у співпраці з Міністерством економіки України для Міжнародної конференції з питань відновлення України-2024, близько 260 відповідають зеленим критеріям. Найбільше

«зелених» проєктів у галузі енергетики – 157. Нещодавно Міністерство фінансів України затвердило ще один документ, який містить інвестиційні проєкти та потреби реконструкції з потенціалом залучення зеленого фінансування – Єдиний портфель публічних інвестиційних проєктів. З 750 перелічених у ньому ініціатив, відповідають зеленим критеріям приблизно 140. Також, що важливо, цей перелік містить велику кількість проєктів, які потенційно можуть відповідати зеленим критеріям, не вимагаючи значних додаткових зусиль. Сумарно на реалізацію таких проєктів необхідно до \$80 млрд зеленого фінансування. Ці інвестиції можуть піти на модернізацію енергетичної інфраструктури, промисловості, управління водними ресурсами та відходами й розвиток зеленої енергетики, що дозволить Україні зміцнити енергетичну незалежність та підвищити якість життя громадян [22].

Україні вже доступні істотні джерела зеленого фінансування. Так, у межах програми фінансової підтримки України від Європейського Союзу на 2024–2027 рр. Ukraine Facility майже 2 млрд буде спрямовано на фінансування «зелених» проєктів. Міжнародні фінансові установи, які вже активно фінансують відновлення України, такі як Європейський Банк Реконструкції та Розвитку, Європейський Інвестиційний Банк планують збільшити частку «зеленого» фінансування у своїх портфелях до 50 % до 2050 року і потенційно можуть стати значним джерелом фінансування відповідних проєктів в Україні. У випадку ж німецького державного банку розвитку KfW, частка фінансування «зелених» проєктів становила 67 % ще в 2023 році. Вважаємо, що крім традиційних кредитів і грантів, Україні слід розглядати й «некласичні» механізми «зеленого» фінансування.

Отже, напрям «зеленого фінансування» у світі стає все масштабнішим. Для України ці кошти можуть стати не лише значним інструментом відбудови нашої економіки та інфраструктури. Якщо мислити далекоглядно, це можливість закласти основу нової розвиненої держави, яка стоїть на принципах ефективного використання природних та енергетичних ресурсів та дбайливого ставлення до довкілля. «Зелене фінансування» не лише сприятиме реалізації проєктів, які задовольняють нагальні потреби повоєнного відновлення, але й забезпечить інтеграцію України в європейський та світовий економічний порядок, де пріоритетом є екологія та сталий розвиток. Після війни Україна може стати прикладом для інших країн, як можна подолати кризу й побудувати економіку майбутнього.

Отже, слід констатувати, що набула подальшого розвитку концепція удосконалення формування та фінансування екологічної політики шляхом концентрації процесів енергозбереження; комплексної роботи

з відходами; впровадження екологічних технологій, активізація яких відбуватиметься за рахунок підвищення ефективності державної підтримки МСП з наголосом на «зеленій» конкурентоспроможності; удосконалення ділового середовища та цифрових урядових послуг для бізнесу; забезпечення доступу МСП до експортних ринків; надання підтримки у підвищенні експортної спроможності МСП та розширенні їх доступу до іноземних ринків шляхом фінансування та реалізації програм підтримки експорту й надання бізнесу консультаційних послуг; дотримання гармонізованих з вимогами ЄС стандартів на продукти й стандартів екологічної стійкості та забезпечення готовності до сертифікації в контексті успішного розвитку державно-приватних партнерств за умови дотримання балансу інтересів між державними і приватними інвесторами.

6.3 УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ПРАТ «ЗАПОРІЖСКЛОФЛЮС» У НАПРЯМКУ БЕЗПЕКОВОСТІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Під час реалізації політики національного відновлення та регіонального розвитку, зокрема, з акцентом на екологію, основна увага має бути зосереджена на територіальному рівні (областях). Саме тут найтісніше взаємодіють органи державної влади, зокрема обласні та районні військово-цивільні адміністрації, та органи місцевого самоврядування, зокрема обласні, районні та місцеві ради. Запорукою задоволення потреб громадян та сприяння відновленню і розвитку бізнесу та екосистем регіонів є тісна співпраця та прозора взаємодія між органами державної влади та представниками місцевого самоврядування. Обласні військово-цивільні адміністрації мають співпрацювати з місцевими органами влади, з бізнесом для розробки регіональних стратегій розвитку, визначення пріоритетних проєктів розвитку та відновлення для фінансування через Міністерство з питань відновлення, а також брати участь у закупівлі та розподілі гуманітарної допомоги. Для запобігання випадків вибіркового підходу та забезпечення рівних можливостей необхідно встановити чіткі правила, щоб усі громади отримали доступ до допомоги у відновленні. На регіональному рівні місцева влада повинна використовувати всі можливості для встановлення партнерських відносин також із громадськими організаціями. Це може допомогти залучити кошти у вигляді грантів, спрямованих на реалізацію стратегічних цілей місцевого та регіонального

розвитку. Важливу роль у цих процесах відіграють бізнес-структури промисловості, які представлені в регіоні і продовжують підтримувати регіональний економічний розвиток навіть попри війну. Але така підтримка потребує постійного моніторингу стану активів (майна) які потерпають від руйнівних нападів ворога. Для моніторингу стану застосовують механізми фінансового аналізу за даними фінансової звітності, в результаті якого встановлюються тенденції та вектори змін, що дозволяє приймати більш виважені управлінські рішення щодо безпекових умов ведення бізнесу під час війни. До прикладу, проаналізовано активи Запорізького промислового підприємства ПрАТ «Запоріжсклофлюс», яке працює до сьогодні у прифронтовому м. Запоріжжя.

Аналіз змін в активах ПрАТ «Запоріжсклофлюс» впродовж 2019 р. (табл. 6.1) має такі тенденції: обсяг нематеріальних активів практично не змінився і складає у структурі активів до 1 %; наявність НМА свідчить про інноваційний вектор розвитку підприємства; залишки незавершених капітальних інвестицій зросли на 1073 тис. грн та на кінець року склали 6334 тис. грн, тобто підприємство інвестує в об'єкти основних засобів і розвиває свій виробничий потенціал; первинна вартість основних засобів зросла на 8491 тис. грн.

**Таблиця 6.1 – Аналіз складу, структури та динаміки активів
ПрАТ «ЗАПОРІЖСКЛОФЛЮС» у 2019 р.**

Актив	Код рядка	На початок звітного періоду		На кінець звітного періоду		Відхилення показників за звітний період		
		тис. грн	частка в активах, %	тис. грн	частка в активах, %	тис. грн	частка в активах, %	темп росту, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
I. Необоротні активи								
Нематеріальні активи:	1000	1447	0,8	1467	0,7	20	0,0	101,4
первісна вартість	1001	1 448	0,8	1469	0,7	21	0,0	101,5
накопичена амортизація	1002	1	0,0	2	0,0	1	0,0	200,0
Незавершені капітальні інвестиції	1005	5261	2,8	6334	3,2	1073	0,4	120,4
Основні засоби:	1010	49 926	26,3	51 681	26,3	1755	0,0	103,5
первісна вартість	1011	82 429	43,5	90 920	46,3	8491	2,8	110,3

Продовження таблиці 6.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
знос	1012	32 503	17,1	39 239	20,0	6736	2,8	120,7
Інвестиційна нерухомість:	1015	228	0,1	223	0,1	–5	0,0	97,8
первісна вартість	1016	266	0,1	266	0,1	0	0,0	100,0
знос	1017	38	0,0	43	0,0	5	0,0	113,2
Довгострокова дебіторська заборгованість	1040	517	0,3	466	0,2	–51	0,0	90,1
Відстрочені податкові активи	1045	194	0,1	995	0,5	801	0,4	512,9
Усього за розділом I	1095	57 573	30,4	61 166	31,1	3 593	0,8	106,2
II. Оборотні активи								
Запаси	1100	67 218	35,5	83 600	42,5	16 382	7,1	124,4
Виробничі запаси	1101	38 129	20,1	40 164	20,4	2035	0,3	105,3
Незавершене виробництво	1102	2635	1,4	7630	3,9	4995	2,5	289,6
Готова продукція	1103	26 454	14,0	35 806	18,2	9352	4,3	135,4
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	1125	24 810	13,1	16 840	8,6	–7970	–4,5	67,9
Дебіторська заборгованість за розрахунками:								
за виданими авансами	1130	9593	5,1	6 746	3,4	–2847	–1,6	70,3
з бюджетом	1135	7647	4,0	6 975	3,6	–672	–0,5	91,2
у тому числі з податку на прибуток	1136	53	0,0	0	0,0	–53	0,0	0,0
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155	3280	1,7	4 654	2,4	1374	0,6	141,9
Гроші та їх еквіваленти	1165	18 209	9,6	15 477	7,9	–2732	–1,7	85,0
Інші оборотні активи	1190	1254	0,7	1020	0,5	–234	–0,1	81,3
Усього за розділом II	1195	132 011	69,6	135 312	68,9	3301	–0,8	102,5
Баланс	1300	189 584	100,0	196 478	100,0	6894	0,0	103,6

Підприємство продовжує інвестувати у виробничий потенціал; питома вага остаточної вартості основних засобів у структурі активів складає впродовж року 26,3 %; також у складі необоротних активів присутня довгострокова дебіторська заборгованість в обсязі 517 тис. грн на початок року і 466 тис. грн на кінець року; це порушення фінансової дисципліни підприємства і може привести до прямих збитків. Всього у структурі активів необоротні активи на початок року становлять 30,4 %, а на кінець року 31,1 %; темп росту вартості необоротних активів складає 106,2 %.

Обсяг запасів на початок року складає 67 218 тис. грн, на кінець року 83 600 тис. грн, темп росту 124,4 %, що свідчить про зростання обсягу матеріальних оборотних активів і може свідчити про зростання обсягу господарського обороту; у складі запасів практично у три рази зросли залишки незавершеного виробництва, що може свідчити про недостатність грошових коштів для закупівлі матеріалів для забезпечення виробництва; на 9 352 тис. грн зросли залишки готової продукції на складах підприємства; темп росту залишків готової продукції становить 135,4 %; позитивною динамікою є зниження обсягу дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги з 24 810 тис. грн до 16 840 тис. грн, тобто на 7970 тис. грн, темп росту становить 67,9 %; загальний вартісний обсяг оборотних активів за період 2019 року зріс на 3301 тис. грн. Загальна вартість майна ПрАТ «Запоріжсклофлюс» за період 2019 року зросла на 6894 тис. грн, темп росту становить 103,6 %. Отже, впродовж 2019 року склад та структура активів є стійкою і характеризує стабільність виробничо-господарської діяльності. Можемо також стверджувати, що капітал інвестований ефективно на формування активів, що забезпечує ефективність фінансово-господарської діяльності.

У складі, структурі та динаміці активів впродовж 2020 року (табл. 6.2) відбулись такі зміни: продовжує зростати первинна вартість основних засобів з 90 920 тис. грн на початок року до 103 255 тис. грн на кінець року, тобто на 123 535 тис. грн; темп росту становить 113,6 %; питома вага необоротних активів на початок року становить 31,1 %, а на кінець року – 28,3 %; позитивним зрушенням є зниження обсягу залишків незавершеного виробництва на 2479 тис. грн, що свідчить про прискорення оборотності коштів, інвестованих в оборотні активи; також спостерігається прискорення оборотності залишків готової продукції на складах підприємства, вони скоротились на 13 328 тис. грн. При цьому зросла дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги більше як у два рази, а саме з 16840 тис. грн на початок року до 34 837 тис. грн на кінець року (табл. 6.2); така ситуація свідчить про зниження платоспроможності покупців продукції, що змушує підприємство відвантажувати продукцію замовникам з відтермінуванням платежів за неї. Ситуація може негативно вплинути на платоспроможність підприємства у майбутніх періодах.

В цілому оборотні активи зросли на 30 176 тис. грн або на 22,7 % за рахунок зростання обсягу грошових коштів та дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги; питома вага оборотних активів зросла з 68,9 % на початок року до 71,7 % на кінець року. Тобто 2/3 обсягу капіталу підприємства інвестовано в оборотні активи і лише 1/3 – в необоротні. Можна стверджувати, що активи підприємства у 2020 році є достатньо мобільними.

**Таблиця 6.2 – Аналіз складу, структури та динаміки активів
ПрАТ «ЗАПОРІЖСКЛОФЛЮС» у 2020 р.**

Актив	Код рядка	На початок звітного періоду		На кінець звітного періоду		Відхилення показників за звітний період		
		тис. грн	частка в активах, %	тис. грн	частка в активах, %	тис. грн	частка в активах, %	темп росту, %
I. Необоротні активи								
Нематеріальні активи:	1000	1467	0,7	1464	0,6	-3	-0,1	99,8
первісна вартість	1001	1469	0,7	1469	0,6	0	-0,1	100,0
накопичена амортизація	1002	2	0,0	5	0,0	3	0,0	250,0
Незавершені капітальні інвестиції	1005	6334	3,2	5862	2,5	-472	-0,7	92,5
Основні засоби:	1010	51 689	26,3	56 365	24,3	4676	-2,0	109,0
первісна вартість	1011	90 920	46,3	103 255	44,6	12 335	-1,7	113,6
знос	1012	39 231	20,0	46 890	20,2	7 659	0,3	119,5
Інвестиційна нерухомість:	1015	223	0,1	219	0,1	-4	0,0	98,2
первісна вартість	1016	266	0,1	266	0,1	0	0,0	100,0
знос	1017	43	0,0	47	0,0	4	0,0	109,3
Довгострокова дебіторська заборгованість	1040	466	0,2	394	0,2	-72	-0,1	84,5
Відстрочені податкові активи	1045	995	0,5	1225	0,5	230	0,0	123,1
Усього за розділом I	1095	61 174	31,1	65 529	28,3	4355	-2,8	107,1
II. Оборотні активи								
Запаси	1100	83 600	42,5	70 835	30,6	-12 765	-12,0	84,7
Виробничі запаси	1101	40 164	20,4	43 206	18,7	3042	-1,8	107,6
Незавершене виробництво	1102	7630	3,9	5151	2,2	-2479	-1,7	67,5
Готова продукція	1103	35 806	18,2	22 478	9,7	-13 328	-8,5	62,8
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	1125	16 840	8,6	34 837	15,0	17 997	6,5	206,9
Дебіторська заборгованість за розрахунками:								
за виданими авансами	1130	6746	3,4	1243	0,5	-5503	-2,9	18,4
з бюджетом	1135	6975	3,5	7797	3,4	822	-0,2	111,8
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155	4654	2,4	4 762	2,1	108	-0,3	102,3
Гроші та їх еквіваленти	1165	15 477	7,9	45 387	19,6	29 910	11,7	293,3
Інші оборотні активи	1190	1020	0,5	1167	0,5	147	0,0	114,4
Усього за розділом II	1195	135 312	68,9	166 028	71,7	30 716	2,8	122,7
Баланс	1300	196 486	100,0	231 557	100,0	35 071	0,0	117,8

У складі та структурі активів у 2021 році (табл. 2.3) відбулись такі зміни: в об'єкти нематеріальних активів підприємство інвестувало впродовж року 504 тис. грн, що свідчить про достатню фінансову забезпеченість поточної діяльності і спроможність інвестувати грошові кошти у об'єкти інтелектуальної власності; зростає інтенсивність інвестування в основні засоби за рахунок власних джерел; так первинна вартість основних засобів впродовж 2021 року зросла на 38157 тис. грн; поступово знижується обсяг довгострокової дебіторської заборгованості; питома вага необоротних активів на початок року становила 28,3 %, а на кінець року вже 41,9 %, але це є нормальною структурою активів зважаючи на те, що ми аналізуємо промислове підприємство хімічної галузі, продукція якого є матеріалоємною, енергоємною та має технології, які потребують великих обсягів обладнання, будівель та споруд виробничого призначення. Обсяг виробничих запасів за 2021 рік знизився на 20919 тис. грн, а темп його росту склав 51,5 %, що може свідчити про прискорення оборотності оборотних активів; однак зросли залишки готової продукції на складах підприємства з 22 453 тис. грн на початок року до 41 863 тис. грн на кінець 2021 року; залишки дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги скоротились з 34 837 тис. грн до 27 664 тис. грн, що також може свідчити про прискорення оборотності коштів, інвестованих в дебіторську заборгованість.

Зросла дебіторська заборгованість за виданими авансами з 7788 тис. грн до 21182 тис. грн, що негативно позначається на структурі оборотних активів і уповільнює їх оборотність. Загалом, питома вага оборотних активів за цей період знизилась з 71,7 % на початок року до 58,3 % на кінець року. Також відбулось незначне падіння вартісного обсягу активів, а саме на 3972 тис. грн або на 1,7 %, що не є суттєвим. Зміна співвідношення необоротних і оборотних активів впродовж 2021 року можна вважати процесом капіталізації активів. Капіталізація активів веде до того, що активи стають не такими мобільними, що ускладнює процес їх оборотності.

Аналіз активів у 2022 році представлений у табл. 2.4. У складі та структурі активів у 2022 році відбулись такі зміни: за рахунок зниження обсягу незавершених капітальних інвестицій впродовж 2022 року на 677 тис. грн, подальшої амортизації необоротних активів, відбулось зниження обсягу необоротних активів у складі активів. Так, їх вартісний обсяг знизився на 8675 тис. грн (табл. 2.8), однак питома вага необоротних активів зросла з 41,7 % на початок 2022 року до 54,6 % на кінець 2022 року. Це пояснюється структурним зрушенням у складі активів. У зв'язку з початком війни та зниженням комерційної активності, порушенням логістичних

зв'язків та окупацією Запорізької області. У зв'язку з суттєвим падінням обсягу продажів продукції у 2022 році, обсяг оборотних активів знизився. Так, на початок 2022 року запаси складали 66 862 тис. грн, а на кінець року – лише 49 249 тис. грн, темп росту склав 73,7 %. У складі запасів зріс обсяг залишків незавершеного виробництва, що пов'язано з втратою ринків збуту та порушенням ланцюгів постачань.

**Таблиця 6.3 – Аналіз складу, структури та динаміки активів
ПрАТ «ЗАПОРІЖСКЛОФЛЮС» у 2021 р.**

Актив	Код рядка	На початок звітного періоду		На кінець звітного періоду		Відхилення показників за звітний період		
		тис. грн	частка в активах, %	тис. грн	частка в активах, %	тис. грн	частка в активах, %	темп росту, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
I. Необоротні активи								
Нематеріальні активи:	1000	1464	0,6	1968	0,9	504	0,2	134,4
первісна вартість	1001	1469	0,6	1976	0,9	507	0,2	134,5
накопичена амортизація	1002	5	0,0	8	0,0	3	0,0	160,0
Незавершені капітальні інвестиції	1005	5862	2,5	4045	1,8	-1817	-0,8	69,0
Основні засоби:	1010	56 365	24,3	85 572	37,6	29 207	13,3	151,8
первісна вартість	1011	103 255	44,6	141 412	62,1	38 157	17,5	137,0
знос	1012	46 890	20,3	55 840	24,5	8950	4,3	119,1
Інвестиційна нерухомість:	1015	219	0,1	215	0,1	-4	0,0	98,2
первісна вартість	1016	266	0,1	266	0,1	0	0,0	100,0
знос	1017	47	0,0	51	0,0	4	0,0	108,5
Довгострокова дебіторська заборгованість	1040	394	0,2	308	0,1	-86	0,0	78,2
Відстрочені податкові активи	1045	1 225	0,5	3171	1,4	1 946	0,9	258,9
Усього за розділом I	1095	65 529	28,3	95 279	41,9	29 750	13,6	145,4
II. Оборотні активи								
Запаси	1100	70 835	30,6	65 764	28,9	-5071	-1,7	92,8
Виробничі запаси	1101	43 141	18,6	22 222	9,8	-20 919	-8,9	51,5
Незавершене виробництво	1102	5 151	2,2	1 679	0,7	-3472	-1,5	32,6
Готова продукція	1103	22 453	9,7	41 863	18,4	19 410	8,7	186,4
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	1125	34 837	15,0	27 664	12,2	-7173	-2,9	79,4

Продовження таблиці 6.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Дебіторська заборгованість за розрахунками:								
за виданими авансами	1130	1243	0,5	1 435	0,6	192	0,1	115,4
з бюджетом	1135	7788	3,4	21 182	9,3	13 394	5,9	272,0
у тому числі з податку на прибуток	1136	0	0,0	4354	1,9	4 354	1,9	0,0
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155	4762	2,1	1821	0,8	-2941	-1,3	38,2
Гроші та їх еквіваленти	1165	45 387	19,6	12 774	5,6	-32 613	-14,0	28,1
Інші оборотні активи	1190	1167	0,5	1657	0,7	490	0,2	142,0
Усього за розділом II	1195	166 019	71,7	132 576	58,3	-33 443	-13,4	79,9
Баланс	1300	231 548	100,0	227 576	100,0	-3972	0,0	98,3

На початок 2022 року залишки обсягів НЗВ складали 1679 тис. грн, а на кінець року – вже 4143 тис. грн, темп росту – 246,8 %. Також зниження обсягу виробництва призвело до падіння залишків готової продукції на складах підприємства з 41 863 тис. грн на початок року до 15 420 тис. грн на кінець 2022 року. Можемо констатувати зниження виробничої та комерційної активності ПрАТ «Запоріжсклофлюс», що пояснюється повномасштабною війною в Україні.

**Таблиця 6.4 – Аналіз складу, структури та динаміки активів
ПрАТ «ЗАПОРІЖСКЛОФЛЮС» у 2022 р.**

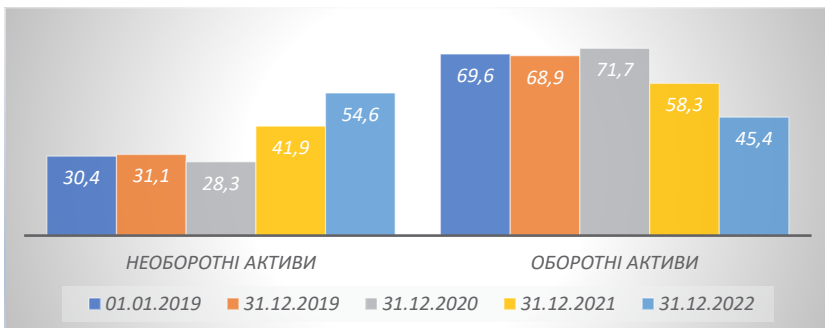
Актив	Код рядка	На початок звітної періоду		На кінець звітної періоду		Відхилення показників за звітний період		
		тис. грн	частка в активах, %	тис. грн	частка в активах, %	тис. грн	частка в активах, %	темп росту, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
I. Необоротні активи								
Нематеріальні активи:	1000	1968	0,9	1965	1,2	-3	0,4	99,8
первісна вартість	1001	1976	0,9	1976	1,2	0	0,4	100,0
накопичена амортизація	1002	8	0,0	11	0,0	3	0,0	137,5
Незавершені капітальні інвестиції	1005	4045	1,8	3 368	2,1	-677	0,4	83,3
Основні засоби:	1010	85 572	37,4	77 755	49,0	-7817	11,6	90,9
первісна вартість	1011	141 412	61,8	143 626	90,5	2214	28,7	101,6
знос	1012	55 840	24,4	65 871	41,5	10 031	17,1	118,0
Інвестиційна нерухомість:	1015	215	0,1	210	0,1	-5	0,0	97,7

Продовження таблиці 6.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
первісна вартість	1016	266	0,1	266	0,2	0	0,1	100,0
знос	1017	51	0,0	56	0,0	5	0,0	109,8
Довгострокова дебіторська заборгованість	1040	308	0,1	220	0,1	-88	0,0	71,4
Відстрочені податкові активи	1045	3 171	1,4	3 086	1,9	-85	0,6	97,3
Усього за розділом I	1095	95 279	41,7	86 604	54,6	-8675	12,9	90,9
II. Оборотні активи								
Запаси	1100	66 862	29,2	49 249	31,0	-17 613	1,8	73,7
Виробничі запаси	1101	23 320	10,2	29 686	18,7	6366	8,5	127,3
Незавершене виробництво	1102	1 679	0,7	4143	2,6	2464	1,9	246,8
Готова продукція	1103	41 863	18,3	15 420	9,7	-26 443	-8,6	36,8
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	1125	27 664	12,1	4375	2,8	-23 289	-9,3	15,8
Дебіторська заборгованість за розрахунками:								
за виданими авансами	1130	1435	0,6	148	0,1	-1287	-0,5	10,3
з бюджетом	1135	21 182	9,3	6671	4,2	-14 511	-5,1	31,5
у тому числі з податку на прибуток	1136	4354	1,9	4354	2,7	0	0,8	100,0
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155	1821	0,8	933	0,6	-888	-0,2	51,2
Гроші та їх еквіваленти	1165	12 774	5,6	9462	6,0	-3 312	0,4	74,1
Інші оборотні активи	1190	1657	0,7	1253	0,8	-404	0,1	75,6
Усього за розділом II	1195	133 395	58,3	72 091	45,4	-61 304	-12,9	54,0
Баланс	1300	228 674	100,0	158 695	100,0	-69 979	0,0	69,4

У зв'язку з перерахованими негативними чинниками впливу на господарську діяльність ПрАТ «Запоріжсклофлюс», змінилась політика відносно дебіторської заборгованості. Високі ризики відвантаження продукції з відтермінуванням отримання грошових коштів змусили підприємство запровадити більш «жорсткий» платіжний механізм. Так, залишки дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги за рік знизились на 26443 тис. грн, темп росту склав 36,8 %. Звісно обсяг дебіторської заборгованості знизився і з причини падіння обсягу виробництва, але ризикованість операцій з відтермінуванням платежів є постійно у «полі зору» менеджерів з фінансів. Практично на 90 % знизилась дебіторська заборгованість за виданими авансами і склала на кінець 2022 року 148 тис. грн; аналогічна тенденція спостерігається і відносно інших статей дебіторської заборгованості. У зв'язку з асинхронністю платежів впродовж важкого 2022 року, на рахунках підприємства залишились грошові кошти

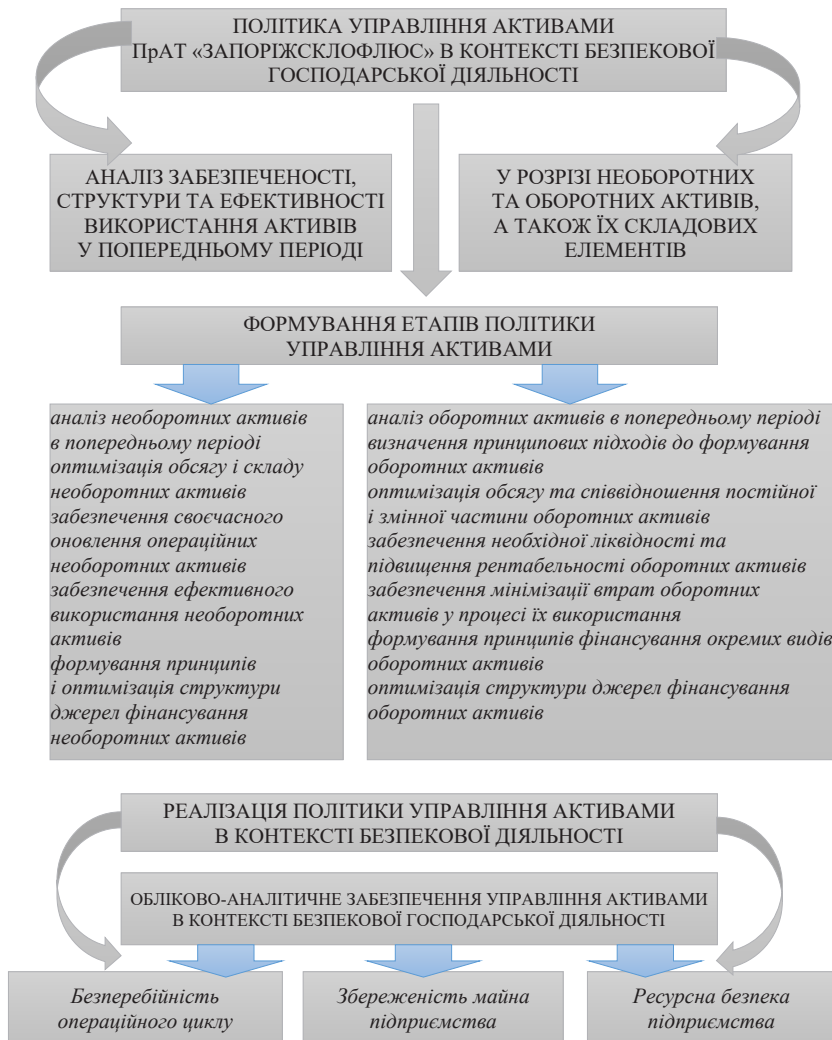
в обсязі близько 10 млн грн, але це не є проблемою для підприємства тому, що вони надійшли і зберігаються на рахунках. Вартість оборотних активів на кінець 2022 року склала 72 091 тис. грн, що на 61 304 тис. грн менше за їх вартість на початок року. Загальна вартість активів у 2022 році також має негативну тенденцію до зниження з 228 674 тис. грн до 158 695 тис. грн, темп росту складає 69,4 %. Динаміка структури активів ПрАТ «Запоріжсклофлюс» впродовж 2019–2022 рр. представлена на рис. 6.3. З рисунку випливає, що впродовж досліджуваного періоду поступово зростає частка необоротних активів у структурі активів, тобто мобільність майна знижується. У 2022 р. така зміна структури активів пояснюється скороченням обсягу виробництва, тобто виробничі потужності підприємства використовуються не в повному об'ємі (існує недозавантаженість виробничих потужностей). Така ситуація негативно впливає на цінову політику підприємства тому, що зростає питома вага постійних витрат на одиницю продукції. Це ризики, з якими стикнулись вітчизняні підприємства під час повномасштабної війни та руйнування критичної інфраструктури.

**Рисунок 6.3 – Динаміка структури активів
ПрАТ «Запоріжсклофлюс» впродовж 2019–2022 рр.**

Вдосконалення системи управління активами підприємства, зокрема їх формування та використання, набувають особливого значення, оскільки створення та розвиток необхідної фінансової ресурсної бази є важливою умовою сталого економічного зростання. Під час розроблення фінансової політики підприємства потрібно вибрати таку структуру активів, яка при найнижчій вартості капіталу дасть можливість збільшити ринкову вартість економічної одиниці. Оптимальною є така структура активів, яка дасть змогу звести до мінімуму середньозважену

вартість капіталу і, водночас, підтримати кредитну репутацію підприємства на рівні, що сприяє залученню додаткових фінансових ресурсів на прийнятних умовах. Структуру активів підприємства необхідно безпосередньо пов'язувати з мобілізацією капіталу, оскільки це взаємопов'язані та невіддільні категорії. Тобто, можна стверджувати, що управління активами підприємства в значній мірі є управлінням його капіталом, оскільки сформований капітал підприємства завжди інвестується надалі в його активи. На підставі концептуального обґрунтування доцільності управління активами ПрАТ «Запоріжсклофлюс», нами розроблено політику управління активами в контексті безпекової господарської діяльності (рис. 6.4). Безпекова господарська діяльність ПрАТ «Запоріжсклофлюс» може бути забезпечена через врахування воєнних ризиків, які значно посилюють уразливість суб'єктів господарювання. Тому, для забезпечення їхньої безпекової діяльності, необхідно застосовувати ефективні стратегії ризик-менеджменту та адаптації до нових економічних реалій. Управління ризиками в умовах воєнного стану є складним процесом, оскільки підприємства стикаються з непередбачуваними ситуаціями, які можуть змінюватися швидко і мати серйозні наслідки для їхньої діяльності. У відповідь на військові ризики підприємствам потрібно розробляти певні стратегії для мінімізації негативного впливу на свою діяльність [23–26]. Це можуть бути: 1) адаптація виробничих потужностей та переналаштування діяльності. Підприємства, що знаходяться в зонах активних бойових дій, змушені переносити виробництво в більш безпечні регіони або адаптувати свої потужності до нових умов. Це може бути пов'язано з необхідністю перепрофілювання виробництва на інші товари чи послуги, зокрема на продукцію, що користується підвищеним попитом в умовах війни (наприклад, військова техніка, засоби захисту, продукти харчування тощо); 2) диверсифікація ринків і джерел постачання. Оскільки бойові дії порушують традиційні канали постачання, підприємства повинні шукати нові шляхи для закупівлі сировини та розширювати свої ринки збуту. Вони можуть налагоджувати нові торгові відносини з іншими країнами або компаніями, що можуть бути надійними постачальниками в умовах війни; 3) використання технологічних рішень та автоматизація процесів. Сучасні підприємства вдаються до застосування цифрових технологій для зменшення залежності від фізичних ресурсів та персоналу. Інтернет-магазини, автоматизовані виробничі лінії, системи дистанційного керування та інші технологічні інновації дозволяють бізнесу залишатися конкурентоспроможним навіть під час воєнного конфлікту.

**Рисунок 6.4 – Політика управління активами
ПрАТ «Запоріжсклофлюс» в контексті безпекової
господарської діяльності**

Згідно з останніми дослідженнями, підприємства реагують на воєнні ризики через кілька стратегій, які можна поділити на: консервативну, агресивну та гнучку. Підприємства, що дотримуються *консервативної*

моделі, намагаються мінімізувати свою активність у кризовий період, зменшуючи обсяги виробництва, інвестицій та нових проєктів. Вони зосереджуються на збереженні ліквідності та відкладенні ризикованих рішень до стабілізації ситуації. Підприємства, які обирають *агресивну стратегію*, намагаються використовувати ситуацію на свою користь. Вони можуть збільшити обсяги виробництва в тих сегментах, де попит збільшується через військову ситуацію (наприклад, виробництво медичних засобів, засобів індивідуального захисту тощо), або спробувати завоювати нові ринки за рахунок конкурентних переваг. Багато підприємств в умовах війни комбінують елементи консервативної та агресивної моделей. Вони зберігають гнучкість в управлінських рішеннях, дозволяючи швидко адаптуватися до зміни умов господарювання, і намагаються балансувати між ризиками та можливостями, знижуючи витрати, водночас не відмовляючись від можливості швидко реагувати на ринкові зміни. Для ефективного управління підприємства повинні мати чітку стратегію управлінських дій для зменшення негативного впливу воєнних ризиків, яка може включати такі ключові етапи:

- *оцінка ризиків та сценаріїв дій*. Першим кроком є оцінка потенційних ризиків, що виникають в умовах війни. Це може включати аналіз ймовірних ситуацій, таких як знищення інфраструктури, порушення каналів постачання, зміни валютного курсу та ін.;

- *розробка плану дій*. На основі оцінки ризиків створюється план, який включає різні стратегії реагування в залежності від того, який ризик виникає. Це можуть бути стратегії переналаштування виробництва, забезпечення ліквідності, пошук нових партнерів або каналів постачання;

- *впровадження сучасних технологій для підтримки безперервної діяльності*. Використання інноваційних технологій, таких як автоматизовані системи управління, онлайн-інструменти для комунікації з клієнтами та постачальниками, допомагають підтримувати діяльність підприємств в умовах кризи;

- *моніторинг і корекція стратегії*. Після впровадження плану важливо регулярно моніторити ефективність стратегії та коригувати її відповідно до змін у зовнішньому середовищі, зокрема в умовах воєнних дій.

Отже, нами обґрунтовано доцільність та запропоновано політику управління активами ПрАТ «Запоріжсклофлюс» у контексті забезпечення безпекової господарської діяльності. Ця політика передбачає управління активами за двома складовими – необоротні та оборотні активи; реалізація запропонованої політики враховує обліково-аналітичне забезпечення, яке включає безперебійність операційного циклу, збереженість майна та

забезпечення ресурсної безпеки підприємства. Також, важливою складовою в управлінні активами ПрАТ «Запоріжсклофлюс» є врахування воєнних ризиків, що здійснюють негативний вплив на господарську діяльність і розробка відповідної стратегії управління ними. Ми вважаємо, що тільки такий комплексний підхід дозволить зберегти майнові цінності підприємств та адаптуватись до ризикованих умов функціонування під час війни.

6.4 ПРОГНОЗУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ 2025–2026 РР. ТА ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА БІЗНЕСУ ЯК ПРІОРИТЕТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Державний бюджет – головний загальнодержавний фонд централізованих коштів. За допомогою бюджету держава концентрує певну частку валового внутрішнього продукту та централізовано розподіляє її на розвиток національної економіки, для соціального захисту населення, утримання органів державної влади та управління, оборони країни. Державний бюджет на кожний фінансовий рік розглядається Верховною Радою України і затверджується як закон.

Відповідно Закону України [27] «Про Державний бюджет України на 2024 рік» доходи Державного бюджету України у сумі 1 911 460 976,8 тис. грн, у тому числі доходи загального фонду Державного бюджету України – у сумі 1 750 819 073,6 тис. грн та доходи спеціального фонду Державного бюджету України – у сумі 160 641 903,2 тис. грн, згідно з додатком № 1 до цього Закону; видатки Державного бюджету України у сумі 3 736 618 570,2 тис. грн, у тому числі видатки загального фонду Державного бюджету України – у сумі 3 546 982 419,1 тис. грн та видатки спеціального фонду Державного бюджету України – у сумі 189 636 151,1 тис. грн; повернення кредитів до Державного бюджету України у сумі 15 094 133,2 тис. грн, у тому числі повернення кредитів до загального фонду Державного бюджету України – у сумі 14 837 104,9 тис. грн та повернення кредитів до спеціального фонду Державного бюджету України – у сумі 257 028,3 тис. грн; надання кредитів з Державного бюджету України у сумі 36 030 881,1 тис. грн, у тому числі надання кредитів із загального фонду Державного бюджету України – у сумі 237 4639,6 тис. грн та надання кредитів із спеціального фонду Державного бюджету України – у сумі 33 656 241,5 тис. грн; граничний обсяг дефіциту Державного бюджету України у сумі 1 846 094 341,3 тис. грн, у тому

числі граничний обсяг дефіциту загального фонду Державного бюджету України – у сумі 1 783 700 880,2 тис. грн та граничний обсяг дефіциту спеціального фонду Державного бюджету України – у сумі 62 393 461,1 тис. грн, згідно з додатком № 2 до цього Закону [28]; оборотний залишок коштів Державного бюджету України у розмірі до 2 відсотків видатків загального фонду Державного бюджету України, визначених цією статтею.

Моніторинг динаміки виконання Державного бюджету впродовж 2008–2023 рр., тобто років, що передують 2024 р., який представлено в табл. 6.5. Звертає на себе увагу така системна негативна ознака, як постійний дефіцит бюджету, який спостерігається впродовж всього аналізованого періоду. Складна макрофінансова ситуація, що склалася внаслідок триваючої агресії російської федерації проти України, високий ступінь невизначеності та обмежень у різних сферах економіки створюють нові виклики, які потребують оперативного реагування та швидких трансформацій.

Таблиця 6.5 – Динаміка виконання Державного бюджету протягом 2008–2023 рр.

Період аналізу	Доходи, млн грн	% ВВП	Видатки млн грн	% ВВП	Кредитування, млн грн	% ВВП	Сальдо млн грн	% ВВП
2008	231 686,3	24,44	241 454,5	25,47	2732,5	0,29	-12 500,7	-1,32
2009	209 700,3	22,96	242 437,2	26,54	2780,3	0,30	-35 517,2	-3,89
2010	240 615,2	22,23	303 588,7	28,04	1292,0	0,12	-64 265,5	-5,94
2011	314 616,9	23,90	333 459,5	25,33	4715,0	0,36	-23 557,6	-1,79
2012	346 054,0	24,56	395 681,5	28,08	3817,7	0,27	-53 445,2	-3,79
2013	339 180,3	23,31	403 403,2	27,73	484,7	0,03	-64 707,6	-4,45
2014	35 7084,2	22,79	430 217,8	27,46	4919,3	0,31	-78 052,8	-4,98
2015	534 694,8	27,01	576 911,4	29,14	2950,9	0,15	-45 167,5	-2,28
2016	616 274,8	25,86	684 743,4	28,73	1661,6	0,07	-70 130,2	-2,94
2017	793 265,0	26,59	839 243,7	28,13	1870,9	0,06	-47 849,6	-1,60
2018	928 108,3	26,08	985 842,0	27,70	1514,3	0,04	-59 247,9	-1,66
2019	998 278,9	25,12	1 072 891,5	26,99	3437,0	0,09	-78 049,5	-1,96
2020	1 076 016,7	25,66	1 288 016,7	30,71	5096,1	0,12	-217 096,1	-5,18
2021	1 29 6852,9	23,75	1 490 258,9	27,30	4531,4	0,08	-197 937,4	-3,63
2022	1 787 395,6	34,43	2 705 423,3	52,12	-3326,0	-0,06	-914 701,7	-17,62
2023	2 671 998,0	40,87	4 014 418,1	61,40	-9309,5	-0,14	-1 333 110,7	-20,39

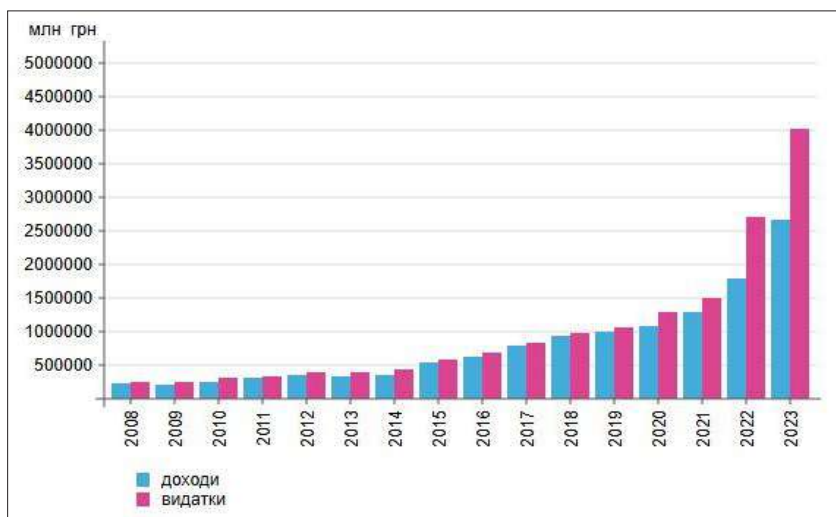

Рисунок 6.5 – Динаміка доходів та видатків Державного бюджету України впродовж 2008–2023 рр.

Виклики для успішного їх подолання у довго- та середньостроковій перспективі вимагають формування стратегічного бачення щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки, відновлення та розвитку країни, визначення курсу подальшого реформування державної політики у різних сферах економіки [29]. Стратегічні документи держави з економічного та соціального розвитку, прийняті до повномасштабного вторгнення, потребують суттєвого перегляду та актуалізації відповідно до вимог сьогодення. Нові стратегічні документи, які мають визначити напрями зміцнення та перебудови економіки під час війни, а також концепцію післявоєнної моделі України, наразі перебувають на етапі формування.

Отже, під час формування цілей державної політики та бюджетних показників на середньострокову перспективу стратегічними орієнтирами слугують такі документи:

- щорічне послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- Цілі сталого розвитку на період до 2030 року, визначені Указом Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 [30];
- План України в рамках програм підтримки Європейського Союзу «Український фонд» на 2024–2027 роки [31];

- Формула миру, представлена Президентом України [32];
- Українська доктрина [33];
- Державні стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року [34].

У середньостроковій перспективі ресурси держави передусім буде спрямовано на посилення обороноздатності, відновлення територіальної цілісності України, а також відбудову регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України. Відновлення об'єктів критичної та соціальної інфраструктури, об'єктів житлового та громадського призначення, пошкоджених / зруйнованих внаслідок збройної агресії проти України, є однією з головних умов стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів та активізації діяльності всіх суб'єктів господарювання.

Бюджетну політику буде спрямовано на забезпечення фінансової стабільності та боргової стійкості, посилення довіри суспільства до держави. Зокрема, вживатимуться заходи щодо: підвищення ефективності та результативності бюджетних витрат, зокрема шляхом проведення оглядів витрат у різних сферах діяльності розпорядників коштів державного бюджету, які передбачають перегляд підходів до реалізації державної політики та удосконалення механізмів використання бюджетних коштів; зменшення рівня дефіциту державного бюджету, що зазнав суттєвого збільшення у 2022 і 2023 роках, як захід фінансового забезпечення протистояння збройній агресії російської федерації проти України; зменшення корупційних ризиків шляхом посилення прозорості у використанні бюджетних коштів.

Планування показників державного бюджету на 2025–2026 рр. представлено в табл. 6.6. Визначення пріоритетів формування видаткової частини бюджету на наступний рік та середньострокову перспективу має ґрунтуватись на стратегічному баченні політик у відповідних галузях і сферах, сформованому з урахуванням загальнодержавної моделі післявоєнної відбудови та розвитку економіки України.

Подальший економічний розвиток України залежить від тривалості та перебігу активної фази військових дій. Як свідчить економічна динаміка 2022–2023 років, зниження рівня безпекових ризиків і загроз значно поліпшує ділові та споживчі очікування, поживляє економічну активність. Завдяки військовим успіхам українських захисників і захисниць значне зниження безпекових ризиків очікується з другої половини 2024 року, що позитивно позначиться на показниках економічного та соціального розвитку України на 2025–2026 роки. Зниження рівня невизначеності та допомога провідних країн світу у подоланні наслідків війни сприятимуть насамперед відновленню інвестиційної активності в Україні.

**Таблиця 6.6 – Планові показники державного бюджету
на 2025–2026 рр., млн грн**

Найменування показника	2025 рік (план)	2026 рік (план)
Доходи з міжбюджетними трансфертами	1 953 105,4	2 198 688,3
Загальний фонд	1 787 533,5	2 019 823,6
Спеціальний фонд	165 571,8	178 764,7
Повернення кредитів	18 174,8	14 099,8
Загальний фонд	17 904,8	13 824,0
Спеціальний фонд	270,0	275,8
Дефіцит «+» / профіцит «-»	1 068 894,8	771 127,9
Загальний фонд	984 000,0	710 743,0
Спеціальний фонд	84 894,8	60 384,9
Разом по розділу I	3 040 175,0	2 983 916,0
Видатки	2 995 840,9	2 955 592,7
Загальний фонд	2 769 792,2	2 725 874,1
Спеціальний фонд	226 048,7	229 718,6
Надання кредитів	443 34,1	28 323,3
Загальний фонд	19 646,1	18 616,4
Спеціальний фонд	24 688,0	9706,9
Разом по розділу II	3 040 175,0	2 983 916,0

Розблокування ключових морських портів значно полегшить логістичні зв'язки, що сприятиме відновленню вітчизняного експорту. Зниження безпекових ризиків у поєднанні з активізацією післявоєнної відбудови країни сприятиме поверненню вимушених мігрантів, що стане також ваговим фактором економічного відновлення у середньостроковій перспективі. Важливим фактором економічного відновлення у середньостроковій перспективі також стане усвідомлення відсутності необхідності механічної відбудови зруйнованих виробничих комплексів та об'єктів цивільної інфраструктури, переважну більшість з яких збудовано ще в радянські часи, тобто більше ніж 30–50 років тому.

Післявоєнне відновлення економіки України має ґрунтуватися на засадах переосмислення парадигми функціонування вітчизняної економіки з урахуванням підходу «зробити краще ніж було», а отже, спрямованих на: відновлення та розвиток інфраструктури відповідно до найкращих міжнародних стандартів. Це суттєво підвищить ефективність транспортних зв'язків, сприятиме залученню інвестицій і створить основу для подальшого економічного зростання та розвитку в середньостроковій перспективі; організацію життєвого циклу технологій: розробку, виробництво, продаж та обслуговування нових інноваційних продуктів і послуг

в Україні з використанням власних технологій та інфраструктури; розвиток інновацій та промисловості: заохочення високотехнологічної промисловості та інноваційних технологій, де в Україні є значний потенціал; розвиток інноваційної інфраструктури малого і середнього бізнесу: створення інноваційних центрів, акселераторів, майданчиків для стартапів та інших форм інкубації технологій, надання фінансової, консалтингової та технічної підтримки, сприяння виникненню та розвитку інноваційних компаній; розвиток технічної освіти: підготовку кваліфікованих кадрів для інноваційних галузей, надання можливостей для отримання нових знань та практичних навичок. Зазначений комплекс заходів сприятиме більш інтенсивному відновленню економічного розвитку та, відповідно, приведе до швидкого зростання багатofакторної продуктивності і надолуження на цій основі понесених у зв'язку з військовою агресією російської федерації втрат в умовах посилення активності економічних суб'єктів.

Інвестиційну політику відновлення України буде спрямовано на активне надолуження понесених втрат у тісній співпраці з міжнародними партнерами та донорами. Також буде передбачено заходи, спрямовані на створення сприятливого інвестиційного клімату та стимулювання припливу приватного капіталу у виробництво конкурентоспроможної продукції, інвестиційне забезпечення структурної перебудови економіки. Оскільки економіка України у довгостроковому періоді не має іншої альтернативи, ніж повноцінна інтеграція у спільний ринок ЄС, Уряд спрямовуватиме зусилля на відновлення економіки України відповідно до розробленого спільно з міжнародними партнерами Плану післявоєнного відновлення, впровадження реформ з покращення умов ведення бізнесу та зменшення регуляторних бар'єрів, подальшого поширення діджиталізації та створення ефективної фінансової та інституційної інфраструктури розвитку бізнесу, розвитку транскордонного співробітництва. У підсумку це спонукатиме українських товаровиробників розробляти та впроваджувати довготривалі стратегії розвитку виробництва з інвестиційно-інноваційним спрямуванням. Реформи Уряду також буде спрямовано на підтримку малого і середнього підприємництва. Розвиток цієї сфери базуватиметься на пришвидшеному прийнятті малими та середніми підприємствами змін і їх швидкої адаптації до нових умов функціонування та потреб споживачів, чому сприятиме продовження політики Уряду, спрямованої на створення сприятливого середовища для підприємництва, зокрема шляхом спрощення доступу до фінансів та зменшення витрат бізнесу. Зокрема, Уряд продовжуватиме забезпечувати державну підтримку малих та середніх підприємств шляхом реалізації програми

державної підтримки «Доступні кредити 5–7–9 %». Це дозволить малим та середнім підприємствам поступово надолужити втрачений потенціал сектору у забезпеченні стійкого економічного і соціального розвитку України.

На середньостроковий період очікується прискорення економічного зростання з 2,8 % у 2023 році до 7,5 % у 2026 році (рис. 6.6).

Рисунок 6.6 – Динаміка номінального та реального ВВП у 2022–2026 рр.

Джерело: Державна служба статистики України, прогноз Міністерства економіки України

В умовах післявоєнного відновлення у середньостроковому періоді внутрішній попит в цілому залишиться ключовим фактором зростання. Обсяги приватного споживання зростатимуть унаслідок подальшого збільшення доходів населення, зокрема за рахунок підвищення державних соціальних стандартів, а також поступового повернення мігрантів в Україну внаслідок зменшення безпекових ризиків. Розгортання післявоєнного відновлення в різних галузях і регіонах сприятиме активізації ринку зайнятості та скороченню рівня безробіття населення (за методологією МОП) у відсотках до економічно активного населення: з 18,8 відсотка у 2023 році до 10,8 відсотка у 2026 році. Розвиток електронного урядування в Україні та цифровізація державних послуг дозволять суттєво знизити витрати на їх надання, полегшать доступ до них та підвищать їх якість для споживачів. Це створить умови для розвитку людського капіталу, сприятиме забезпеченню гідних умов оплати праці.

Пріоритетом податкової політики на 2025–2026 роки є забезпечення макроекономічної та фінансової стабільності, збереження рівня мобілізації доходів у період воєнного стану та посилення їх мобілізації після його припинення чи скасування, тому визначено такі пріоритетні завдання податкової політики: покращення процесів адміністрування податків, зборів, яке базуватиметься на аналізі результатів діяльності контролюючих органів та незалежного опитування платників податків; збереження поточної бази оподаткування доходів юридичних та фізичних осіб та її подальше поступове розширення; реформування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності з метою мінімізації можливостей для зловживання, ухилення від сплати податків, зокрема великим бізнесом; забезпечення гармонізації податкового законодавства України із законодавством ЄС; підтримка відбудови та інвестицій.

Завдання на 2025–2026 роки щодо повернення українців на батьківщину можуть бути сформульовані таким чином: співпраця з країнами ЄС щодо повернення українців. Повернення біженців – це ще одна форма допомоги країні; стимулювання активної професійної зайнятості репатріантів шляхом надання різноманітного спектра послуг з урахуванням індивідуальних потреб біженців (інформаційно-консультативні, юридичні, соціальні послуги, психологічна допомога, догляд за дітьми), впровадження програм фінансової підтримки та професійного навчання (підтримка у заснуванні власної справи, пільговий режим ввезення виробничих засобів і обладнання для започаткування / продовження бізнесу в Україні, спеціальні навчальні курси, професійна орієнтація для визначення найкращих варіантів майбутньої зайнятості, бізнес-курси і надання бізнес-позик через програми зайнятості); створення соціальної інфраструктури для спонукання жити в Україні (безпечне, модернізоване та орієнтоване на якість освітнє середовище, доступні та якісні медичні послуги в закладах охорони здоров'я, центри надання адміністративних послуг тощо); уніфікація освітніх і дипломних стандартів України та Європейського Союзу так, аби за необхідності в Україні у молоді, яка здобула освіту в ЄС, не виникло проблем; перекриття нестачі робочої сили для відновлення України шляхом залучення мігрантів, які поділяють цінності нашої країни: залучення тих, хто вже має освіту, ще має дуже багато років плідної праці попереду, привезе із собою дітей та буде працювати в одній з галузей, які потребує країна; надання мігрантам пільг для навчання на тих спеціальностях, яких найбільше потребує країна або певний регіон.

У середньостроковій перспективі державну бюджетну політику у сфері національної безпеки і оборони на 2025–2026 роки буде спрямовано на:

формування необхідних спроможностей для гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, а також відновлення її територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; забезпечення прикриття повітряного та морського просторів держави, захисту державного кордону; оснащення Збройних Сил України та інших складових сил оборони і сил безпеки новітнім озброєнням та військовою технікою; запровадження нових підходів в оборонних закупівлях з метою підвищення їх прозорості, конкурентності та відповідності стандартам НАТО; посилення спроможностей оборонно-промислового комплексу шляхом впровадження сучасних технологій і замкнених циклів виробництва озброєння і військової техніки, зокрема на основі кооперації з державами-партнерами; забезпечення поступового переходу Збройних Сил України та інших складових сил оборони до комплектування на контрактній основі насамперед за спеціальностями, що визначають боєздатність підрозділів із дотриманням принципу забезпечення під час проходження військової служби рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також військовослужбовців з числа осіб з інвалідністю, які здатні до подальшого проходження військової служби у випадках, передбачених законом; забезпечення реалізації гарантій соціального захисту військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, поліцейських та членів їхніх сімей; запровадження у сектор безпеки і оборони стандартів та/або найкращих практик держав – членів НАТО та Європейського Союзу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України, протидія дискримінації та насильству за ознакою статі, відновлення порушених в умовах воєнного конфлікту рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; здійснення заходів з розмінування (гуманітарного розмінування) територій, забруднених вибухонебезпечними предметами з метою ліквідації небезпек, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами, включаючи нетехнічне та технічне обстеження територій; посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпечовому середовищі; створення ефективного розвідувального співтовариства та розвиток розвідувальних спроможностей [29].

Основною метою в управлінні державним боргом у середньостроковій перспективі буде залучення необхідного фінансування державного бюджету за найнижчої можливої вартості з урахуванням можливих ризиків шляхом: реалізації прозорої та передбачуваної політики управління державним боргом та гарантованим державою боргом; затвердження Стратегії управління державним боргом на 2024–2026 роки; продовження тісної співпраці з міжнародними партнерами; проведення правочинів

з державним зовнішнім боргом; здійснення заходів для розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів; забезпечення співпраці з міжнародними рейтинговими агентствами; забезпечення дотримання плану державних запозичень; вчасного виконання всіх боргових зобов'язань.

Фінансування дефіциту державного бюджету в запланованих обсягах планується переважно шляхом здійснення державних зовнішніх запозичень з урахуванням ємності та доступної ліквідності внутрішнього ринку капіталу (табл. 6.7). На цей час у країні кожна галузь зазнала від російської агресії як прямих, так і опосередкованих втрат. Повномасштабна військова агресія з боку російської федерації призвела, зокрема, до руйнації значної частини виробничої, транспортної та житлової інфраструктури, зростання неплатоспроможності суб'єктів економічної діяльності, розширення дефіциту бюджету внаслідок високої потреби у покритті значних витрат бюджету у зв'язку зі зростанням видатків на забезпечення оборони та підтримку населення й економіки. З огляду на це, на настання фіскальних ризиків у 2025–2026 роках значною мірою матимуть вплив події 2023 та 2024 років, пов'язані, зокрема, із: тривалістю та інтенсивністю військових дій; отриманням міжнародної фінансової допомоги з боку міжнародних партнерів та фінансових міжнародних організацій; блокуванням морських портів України та торговельної діяльності в акваторії Чорного та Азовського морів; запровадженням обмежувальних заходів з боку країн-сусідів на імпорт / транзит українських сільськогосподарських товарів; руйнуванням енергетичної та критичної інфраструктури; міграцією населення та дефіцитом трудових ресурсів; терористичними актами.

Таблиця 6.7 – Можливі джерела фінансування дефіциту державного бюджету

Внутрішні джерела фінансування	Доступні інструменти
Цінні папери	ОВДП
Зовнішні джерела фінансування	Доступні інструменти
Європейський Союз	Кредит / позика (макрофінансова допомога)
Міжнародний валютний фонд	Кредит / позика (в рамках програми Stand-by/EFF)
Світовий банк	Кредит / позика
Європейський Банк Реконструкції та Розвитку	Кредит / позика
Європейський Інвестиційний Банк	Кредит / позика
Двосторонні кредити	Кредит / позика

Отже, на цей час до основних фінскальних ризиків, які впливатимуть на показники державного бюджету у 2025–2026 роках, можна віднести, зокрема: недоотримання фінансової допомоги від міжнародних фінансових організацій; зменшення податкових та неподаткових надходжень до державного бюджету; необхідність здійснення значних витрат на національну безпеку і оборону, відновлення пошкодженої інфраструктури, соціальні виплати, обслуговування та погашення зовнішніх і внутрішніх боргів; коливання цін на енергоносії; недоступність великих площ угідь для ведення сільського господарства у зв'язку з мінуванням територій; значне зростання витрат державного бюджету на ліквідацію наслідків військової дії в усіх сферах та відбудову країни, відсутність попиту на об'єкти приватизації, прийняття нормативно-правових актів без визначення ресурсів для їх фінансового забезпечення. Водночас перелік зазначених фінскальних ризиків не є вичерпним та буде залежати від зміни ситуації на фронті, зовнішніх та внутрішніх умов економічного розвитку, виникнення нових викликів та шоків для країни. Таким чином, планування державного бюджету на 2025–2026 рр. свідчить про необхідність вирішення низки багатокритеріальних завдань, деякі з яких розглянуті в даному дослідженні.

Після прийняття Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» [35], доцільно розглянути основні показники бюджету 2025 р. (прогноз) у порівнянні з попередніми періодами. Очікуваний приріст ВВП у 2024 році складе 3,5 % до 2023 року, а прогноз на 2025 рік – 2,7 %, тобто ми очікуємо зниження загального темпу росту ВВП (табл. 6.8). Негативну тенденцію також маємо відносно темпу росту індексу споживчих цін, який у 2023 р. становив 105,1 %, очікуване значення у 2024 р. – 107,9 %, а прогноз на 2025 р. – 109,5 %. За даними НБУ [36] До кінця 2024 року інфляція пришвидшиться до 9,7 %, але в наступному році вона знизиться до 6,9 %, а у 2026 році – повернеться до цілі НБУ 5 %. Відновлення економіки триватиме, цього року реальний ВВП збільшиться на 4 %. У наступні два роки зростання економіки прискориться до 4,3 %–4,6 % на рік. Такий сценарій прогнозу НБУ побудований на припущеннях щодо збереження достатніх обсягів міжнародної підтримки та поступової нормалізації умов функціонування економіки, що, зокрема, сприятиме поверненню вимушених мігрантів і зростанню інвестицій.

Пришвидшення інфляції протягом наступних місяців відобразатиме меншу ніж торік пропозицію окремих продуктів харчування, розширення сукупного попиту внаслідок значних бюджетних видатків, високі темпи зростання заробітних плат і збільшення енергодефіциту під час опалювального сезону. У результаті споживча інфляція сягне 9,7 % на кінець

2024 року, а на початку 2025 року тимчасово перетне позначку 10 %. Однак вже навесні 2025 року інфляція почне знижуватися. Завдяки заходам процентної та валютно-курсової політики НБУ, а також зростанню пропозиції продовольчих товарів і послабленню зовнішнього цінового тиску вона сповільниться до 6,9 % наприкінці 2025 року.

Таблиця 6.8 – Макроекономічні показники (факт і прогноз)

Показник	2023 звіт	2024 очікуване	2025 прогноз *
ВВП номінальний, млрд грн	6 537,8	7 484,7	8 466,3
% до попереднього року	105,3	103,5	102,7
Дефлятор ВВП, %	118,5	110,6	110,1
Індекс споживчих цін, грудень до грудня попереднього року, %	105,1	107,9	109,5
Середньомісячна заробітна плата, грн	17 442	20 581	24 389
Обмінний курс гривні до дол. США, у середньому за період (припущення)	36,6	40,8	45,0
Експорт товарів і послуг, % р/р	89,2	104,7	107,0
Імпорт товарів і послуг, % р/р	107,1	106,3	103,7
*Постанова КМУ №780 від 28.06.2024			

У 2026 році інфляція надалі знижуватиметься й досягне цілі 5 % на тлі поліпшення ситуації в енергосекторі та збільшення врожаїв. Процентна та валютно-курсова політика НБУ спрямовуватиметься на збереження контролю за інфляційними очікуваннями та приведення інфляції до цілі 5 % у наступні роки.

Окрім суто фінансових змін, ухвалений закон [35] містить також і деякі принципові речі, які додають економіці та суспільним відносинам прозорості. Перше – закон запроваджує місячну звітність щодо ПДФО та ЄСВ замість квартальної, і це необхідно для забезпечення прозорості наявної системи бронювання. Друге – на прохання Всеукраїнської аграрної ради законом підвищується розмір мінімального податкового зобов’язання (мінімальна сума податкових платежів з одного гектару сільськогосподарської землі) до 1400 гривень за гектар. Це дозволить збільшити прозорість відносин в аграрному секторі. Третє – на прохання представників сектору нафти і газу законом вводиться авансовий внесок з податку на прибуток на кожну окрему АЗС. Це дозволить збільшити прозорість відносин на паливному ринку та зробити більш конкурентними легальних учасників

ринку. Четверте – на прохання представників українського виноробства законом підвищуються мінімальні ціни на вино та виноробну продукцію. Було багато нарікань від українських виробників вина, яким складно конкурувати з тими, хто продає вино з порошків. Такий захід додасть більше спроможностей легальним виробникам українського вина. П'яте – закон робить крок до справедливого оподаткування надр. Зокрема підвищується рента на пісок, щебінь та каолін. До прикладу, якщо держава отримує за тонну щебня 5 гривень, то буде отримувати 13 гривень. Такі заходи дозволять підвищити доходи держави і спрямувати їх на забезпечення оборони.

Відповідно до вище відзначеного, інструменти державної підтримки, такі як фінансові дотації, податкові пільги та гранти, можуть мати значний вплив на розвиток підприємництва (бізнесу) в Україні, тому вже сьогодні сформовані та функціонують способи, якими ці інструменти можуть впливати на підприємництво [37, с. 37; 38, с. 46, 51, 69]:

1) стимулювання інновацій та досліджень, тобто коли державні гранти сприяють розвитку нових технологій та продуктів шляхом фінансування досліджень та розвитку, що може підтримати створення нових підприємств та розвиток наявних;

2) зменшення фінансового навантаження, тобто податкові пільги можуть допомогти підприємствам знизити свої витрати та збільшити доступність капіталу для інвестицій, що допомагає розвитку підприємства та стимулюванню економічного зростання;

3) забезпечення доступу до фінансування – фінансові дотації допомагають підприємствам отримати доступ до необхідного капіталу для розширення бізнесу, модернізації обладнання або впровадження нових технологій;

4) зниження ризику, тобто відповідні програми державної підтримки можуть включати страхування ризиків або гарантії кредитів, що допомагає знизити ризик для підприємств та їхніх інвесторів;

5) стимулювання соціально-економічного розвитку, тобто коли державна підтримка спрямована на протекцію розвитку певних регіонів або галузей економіки, що сприяє соціальному та економічному зростанню цих областей.

Проте важливо враховувати, що ефективність цих інструментів може бути різною залежно від конкретних умов і реалій країни. Неправильне використання державної підтримки може призвести до викривлення конкуренції, нераціонального використання ресурсів та інших негативних наслідків. Тому важливо, щоб програми державної підтримки були добре прораховані та мали чітку стратегію використання.

6.5 УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ НА МАКРО- ТА МІКРОРІВНЯХ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Економічна безпека України зазнає відчутних трансформацій в умовах довготривалої війни. Пройшовши етап стабілізації та адаптації до перших шоків повномасштабного вторгнення, національний економічний механізм почав поступовий перехід до економіки воєнного часу. Це обумовлює як обережні оптимістичні прогнози експертів стосовно економічного відновлення, так і нові виклики та загрози економічній безпеці держави. У 2024 р. виклики і загрози економічній безпеці пов'язуються насамперед із безпосереднім деструктивним впливом воєнних дій для економічного розвитку (зокрема: фізичними руйнуваннями основних засобів та економічної інфраструктури, неможливістю здійснювати економічну діяльність в умовах воєнних дій на локальних напрямках; ракетно-дроновими атаками та ін.), нестачею кваліфікованої робочої сили, а також ймовірним збільшенням макроекономічних диспропорцій. На тлі невідомості у розмірах завданих війною збитків та можливостей їх компенсації, часові та фінансові перспективи відновлення економічного потенціалу у багатьох сферах діяльності залишаються серед основних проблем економічної безпеки України.

Демографічні та соціальні деформації зумовлюють найбільші ризики для економічної безпеки України. Обмежені можливості відновлювати та накопичувати соціальний капітал мають значні негайні та відкладені ефекти, які погіршують стан економічної безпеки навіть за умови відсутності воєнних ризиків. Водночас, попри збереження тенденцій, характерних для 2022 р. (зокрема, стосовно обмежених можливостей держави виконувати соціальні зобов'язання та підтримувати всі вразливі категорії населення), відбувається певне відновлення від шоків війни та подальша стабілізація складників соціальної системи, яка, втім, не є оптимальною. Насамперед, це стосується демографічних змін та міграційних процесів. При цьому посилюються спроби віднайти стійкішу модель соціальної підтримки, яка б ефективно сприяла збереженню людського капіталу.

В умовах збереження високих воєнних ризиків загрози у сфері продовольчої безпеки залишаються відчутними і не втрачають актуальності. Через бойові дії знищується родючий ґрунтовий шар на значній площі сільгоспугідь, наслідком чого стає збільшення частки земель, непридатних для використання, і, відповідно, зниження обсягів виробництва значущих видів сільськогосподарської продукції. Окрім цього,

постійні обстріли виробничої та логістичної інфраструктури зберігатимуть і в подальшому високі ризики руйнування інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, а також погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами через брак фінансових ресурсів. Водночас, найсуттєвішою загрозою продовольчій безпеці, яка зберігатиметься і в майбутньому, є посилення дефіциту трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві.

Через відсутність прогнозованого терміну завершення війни, розв'язаної рф, не можливо сформувавши вичерпний перелік викликів і загроз економічної безпеки України. Серед нових ризиків поширення випадків блокування вільного транскордонного руху товарів з України до країн ЄС через страйки або за рахунок запровадження дискримінаційних односторонніх обмежень є специфічним і складно прогнозованим ризиком економічної безпеки. Посилення зовнішньої нестабільності, пов'язане з потенціалом розширення бойових дій, може призвести зокрема до значного напруження у ланцюгах постачання для більшого кола країн-партнерів України й спричинити ширший негативний вплив на значну кількість економічних процесів для України [39].

Фінансова безпека країни залежить від визначення сфер правого регулювання складників фінансової системи як елементів, які утворюють загальне правове середовище регулювання фінансів, визначають окремі сфери діяльності відповідних суб'єктів, які уповноважені забезпечувати розвиток і захист фінансових інтересів громадян, регіонів і держави [40]. Фінансову безпеку характеризують як складну багаторівневу систему, що сформована з низки підсистем, які відрізняються структурою та логічним змістом. Як зазначається в літературних джерелах, фінансова безпека є важливою складовою економічної безпеки. Вона стосується не лише держави в цілому, але й територіальних громад, національних галузей, суб'єктів господарювання, окремих домогосподарств, особи.

Впливаючи на економіку країни за допомогою фінансових механізмів, важелів та стимулів, фінансовий сектор держави забезпечує тим самим становлення особливої фінансової влади. Стабільність і захищеність цього сектора доцільно визначити як чинник, який забезпечить фінансову та, як наслідок, національну безпеку держави. Забезпечення фінансової безпеки держави безпосередньо пов'язане зі збільшенням ефективності фінансової сфери, що сприяє інноваційному соціально-економічному розвитку країни, і є сукупністю комплексу заходів: проведення ефективної грошової політики, реформування банківської системи та фінансових ринків. Кровопротитна війна, яку розв'язала рф, стала справжнім

викликом для України, та й усього світу. В цих умовах зросли внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці держави, що не оминуло такої її складової, як фінансова безпека. На думку експертів, ця війна призведе до розростання глобальної економічної та фінансової кризи. В цих умовах важливе значення має визначення внутрішніх та зовнішніх загроз фінансовій безпеці України в умовах військового стану, а головне – розроблення стратегії нейтралізації цих загроз і підвищення ефективності фінансової безпеки [41].

За оцінкою Національного банку України, значний дефіцит Державного бюджету буде і в найближчі роки, хоча його обсяг поступово скорочуватиметься. Національний банк України прогнозує зростання дефіциту Державного бюджету на поточний рік до 22,8 % ВВП, без урахування грантів у доходах. Основними чинниками цього є постійні потреби в фінансуванні оборонного сектору та безпеки, а також видатки на відновлення критично важливої інфраструктури, яка зазнала пошкоджень внаслідок бойових дій. Крім того, значні кошти спрямовуються на соціальні програми, спрямовані на підтримку населення, особливо тих, хто постраждав від війни, що підвищує навантаження на державний бюджет. Зважаючи на це, забезпечення макрофінансової стабільності буде одним із головних викликів для уряду у найближчій перспективі.

Зростання видатків у поточному році обумовлює потребу реалізації додаткових заходів із залучення бюджетних доходів та збільшення обсягів внутрішніх запозичень. Такими заходами стануть вже з 1 жовтня 2024 року: підвищення військового збору з 1,5 % до 5,0 %; запровадження військового збору у розмірі 1,0 % для платників єдиного податку III групи та 10,0 % від мінімальної заробітної плати на місяць для платників єдиного податку I, II та IV групи; підвищення ставки податку для фінансових установ, відмінних від банків, із 18,0 % до 25,0 %; запровадження щомісячних авансових внесків із податку на прибуток підприємств, які здійснюють діяльність з роздрібною торгівлі паливом, за кожен АЗС. Кожна з цих ініціатив може по-різному вплинути на споживчу інфляцію: підвищення деяких прямих податків імовірно сприятиме зменшенню інфляційного тиску, обмежуючи споживання і так компенсуючи вплив від зростання видатків державного бюджету; податки на споживання обумовлюють більший ризик для зростання цін, оскільки їхнє підвищення безпосередньо впливає на споживчі ціни; запровадження військового збору з доходів підприємств посилює ризик інфляційного тиску, оскільки бізнес може перекласти податкове навантаження на споживачів, що може призвести до значного зростання інфляції в короткостроковій перспективі [39].

Обстріли об'єктів енергетики, найбільше від яких постраждали ТЕС та ГЕС, призвели до значних втрат в енергосистемі держави, а відтак – до суттєвого дефіциту електроенергії. За підсумками II півріччя 2024 року вона зросла через спекотну погоду та подальше збільшення руйнувань і пошкоджень. Це зумовило запровадження тривалих відключень електроенергії. За даними ДТЕК внаслідок обстрілів зруйновано або пошкоджено близько 90 % потужностей теплової генерації.

Відновлення втрачених об'єктів та рівня потужностей або будівництво нових потребує значного часу та великих фінансових ресурсів. Це впливає на функціонування усіх сфер економіки та роботу бізнесу. Частково компенсувати дефіцит власних потужностей дає змогу імпорт електроенергії. Проте ціна імпоротної електроенергії вища за внутрішню: щорічна вартість, за оцінками Національного банку України, становитиме приблизно 1,0 мільярд доларів, що зумовить зростання собівартості продукції та надання послуг. У зв'язку з погіршенням ситуації в енергетичному секторі через цілеспрямовані обстріли української енергетичної інфраструктури, очікується суттєвий дефіцит електроенергії протягом 2024–2026 років.

У майбутніх періодах 2025–2027 рр. проблеми енергетичного сектору матимуть вплив на зростання економічних втрат, що може вплинути на інфляцію та виїзд населення за кордон. У червні поточного 2024 року інфляція досягла найвищого рівня за останні 20 місяців (з жовтня 2022 року). Заплановане на другу половину року підвищення акцизів на паливо додатково підштовхне зростання цін. За оцінками НБУ, у 2024–2025 роках вже очікується подальший відплив кваліфікованої робочої сили за кордон. Ця чисельність може становити близько 400,0 та 300,0 тис. осіб відповідно, що у свою чергу негативно впливатиме на кількість робочої сили в країні і споживчий попит та уповільнюватиме зростання ВВП. Суттєві зміни в економічній структурі та зростаюча потреба у кваліфікованих працівниках поглиблюватимуть дисбаланс на ринку праці. Зокрема, попит на такі спеціальності, як будівельники та фахівці робітничих спеціальностей, де раніше працювали переважно чоловіки, значно перевищує пропозицію. А з урахуванням відновлення та відбудови в наступні роки, нестача цих спеціалістів може стати причиною уповільнення економічного зростання. Крім того, зростає ризик надмірної концентрації виробництв у більш безпечних регіонах, що збільшить конкуренцію на місцевих ринках праці через обмежену кількість робочої сили та призведе до дисбалансів у розвитку регіонів.

Серед додаткових ризиків для економіки України варто виділити глобальні економічні зміни, зокрема зростання ключових відсоткових ставок

у розвинутих країнах через інфляцію. Це може спричинити ризики для економічного зростання і навіть світову економічну кризу, що підвищить ціни на ключових товарних ринках і відновить інфляцію. Для України такий розвиток подій може призвести до скорочення міжнародної фінансової та військової допомоги, що негативно позначиться на фінансуванні державного бюджету та фінансуванні відбудови критичної інфраструктури. Зростання цін на світових енергетичних ринках може стати наслідком як подальшої агресії РФ, так і глобальних кризових заходів. Це збільшить частку видатків на енергоресурси у виробництві, що знижить конкурентоспроможність та посилить інфляцію. Додатково блокування кордонів і руйнування портової інфраструктури можуть спричинити зростання світових цін на продовольство. Хоча прямий вплив на Україну буде обмежений, ці фактори можуть призвести до підвищення цін на споживчі товари через збільшення експорту продовольства [39].

Затяжний характер війни обумовлює перманентну та складно прогнозовану загрозу нових руйнувань промислового потенціалу та інфраструктури. Під вплив цієї загрози потрапляють не лише прифронтові території, а й інші регіони України, які зазнають втрат внаслідок ворожих атак. Фактори, зумовлені війною, зокрема подальше значне пошкодження енергетичної, а також транспортної інфраструктури, знищення виробничих потужностей, ускладнення логістичних зв'язків тощо, можуть призвести до руйнування підприємств, втрати експортного потенціалу, що може негативно вплинути на ділову активність і, відповідно, надходження податків. Відтік кваліфікованої робочої сили вплине на структуру ринку праці, а відтак і на відповідні надходження до бюджетів усіх рівнів, у тому числі і до Державного бюджету. Дефіцит працівників, зокрема у таких галузях, як будівництво, енергетика та промисловість, може уповільнити реалізацію критичних інфраструктурних проєктів, відновлення економіки та відбудову пошкодженої інфраструктури. Також це може негативно вплинути на продуктивність та конкурентоспроможність локальних підприємств.

Зменшення купівельної спроможності населення та зменшення попиту зумовлює імовірність зниження надходження відповідних податків на споживання до бюджету. За даними Національного банку України, свідчення про погіршення ділових і споживчих настроїв та послаблення активності в низці галузей може призвести до нижчого споживання, передовсім внутрішнього, унаслідок чого надходження внутрішнього ПДВ залишатимуться нижчими за планові показники.

Вирішення завдань відбудови та відновлення економіки потребує збільшення інвестицій. Проте імовірність зниження ділової активності через

фактори невизначеності можуть обумовити не лише зниження інвестиційних ресурсів, а й уповільнення економічної активності бізнесу та державних підприємств, а відтак і зниження відповідних надходжень до державного бюджету. Зниження відповідних надходжень до державного бюджету може статися внаслідок впливу військових чинників: руйнування або пошкодження підприємств, релокації бізнесу за кордон, зростання міграції кваліфікованих працівників, збільшення зони бойових зіткнень тощо. Війна впливає на логістику та порти, які відігравали ключову роль в експорті товарів, особливо зерна, металопродукції та інших сировинних ресурсів. Обмежений доступ до морських портів та ризики для наземних перевезень значно ускладнюють експорт продукції, що веде до втрат для бюджету.

Підвищення податкових ставок може збільшити ризик зростання тіньової економіки та призвести до зменшення податкової бази. У такій ситуації суб'єкти господарювання прагнуть мінімізувати витрати, уникаючи офіційної сплати податків, що веде до зменшення прозорої економічної діяльності та скорочення податкових надходжень до державного бюджету. Через скорочення податкової бази, фінансовий тягар для офіційно зареєстрованих та прозорих підприємств може зрости. Ці підприємства будуть змушені сплачувати більше податків для покриття дефіциту, що створить несправедливі умови на ринку та може стимулювати їх до тіньової діяльності. В умовах зростання тіньової економіки держава втрачає контроль над значною частиною економічної активності, що ускладнює проведення податкової, фінансової та економічної політики.

За прогнозами міжнародних та вітчизняних експертів [42], військові дії на території України, на жаль, найближчим часом не завершаться. Навіть за умов реалізації оптимістичного варіанту розвитку подій, видатки на національну безпеку та оборону не будуть зменшені, а навпаки – вони мають чітку тенденцію для подальшого збільшення, при чому не лише за рахунок власних надходжень. Тренд, спрямований на посилення обороноздатності держави, зберігатиметься у найближчі 5–10 років.

Відповідно до Бюджетної декларації на 2025–2027 роки [43], схваленою Постановою КМУ від 28.06.2024 року № 751 передбачається розбудова власних оборонних потужностей України саме за рахунок інвестицій. Також для забезпечення стабільного та безперервного фінансування першочергових потреб у сфері безпеки і оборони країни планується розроблення додаткового пакета заходів на 2025–2027 роки з фінансовим ресурсом близько 340 млрд грн щороку. Таким чином, в середньостроковій перспективі на безпеку і оборону планується спрямувати у 2025 році – 2226,8 млрд грн, у 2026 році – 1626,8 млрд грн, а в 2027 році – 1532,8 млрд грн.

Міністерством економіки України за участі зацікавлених центральних органів виконавчої влади розроблено прогноз економічного і соціального розвитку України на 2025–2027 рр. (табл. 6.9) [44].

Таблиця 6.9 – Прогнозні показники економічного і соціального розвитку України на 2025–2027 рр.

Найменування показника	2025 рік	2026 рік	2027 рік
	(прогноз)		
Валовий внутрішній продукт:			
номінальний, млрд гривень	8466,3	10 123,2	11 782,8
відсотків до попереднього року	102,7	107,5	106,2
Індекс споживчих цін:			
у середньому до попереднього року, відсотків	109,7	109,9	108
грудень до грудня попереднього року, відсотків	109,5	110,4	105,9
Індекс цін виробників промислової продукції (грудень до грудня попереднього року), відсотків	111,1	112,4	107,8
Прибуток прибуткових підприємств, млрд. гривень	1695,5	2736,9	3249,3
Фонд оплати праці найманих працівників і грошового забезпечення військовослужбовців, млрд гривень	2503,8	2670,8	2996,8
Середньомісячна заробітна плата працівників, бруто:			
номінальна, гривень	24 389	28 197	32 506
номінальна, скоригована на індекс споживчих цін, відсотків до попереднього року	108,1	105,2	106,8
Кількість зайнятих економічною діяльністю у віці 15–70 років, млн осіб	12,4	12,8	13
Рівень безробіття населення у віці 15–70 років за методологією Міжнародної організації праці, відсотків до робочої сили відповідного віку	17,7	17,4	16,5
Продуктивність праці, відсотків до попереднього року	101,7	103,9	104,2
Сальдо торговельного балансу, визначене за методологією платіжного балансу, млн доларів США	–40 675	–27 324	–21 058
Експорт товарів і послуг:			
млн. доларів США	57 229	67 311	80 273
відсотків до попереднього року	107	117,6	119,3
Імпорт товарів і послуг:			
млн. доларів США	97 904	94 635	101 331
відсотків до попереднього року	103,7	96,7	107,1

Метою розроблення прогнозу є визначення кількісної оцінки розвитку економіки України до 2027 року, яка базуються на аналізі розвитку економіки у 2023–2024 років, впливу на економіку неспровокованого повномасштабного військового вторгнення росії в Україну, яке продовжується до сьогоднішнього часу, а також враховує реалізацію заходів Уряду з нівелювання негативного впливу війни як на бізнес, так і населення в умовах систематичної фінансової допомоги з боку міжнародних партнерів. Українська економіка проявила стійкість і, завдяки успіхам Збройних Сил України на полі бою, злагодженій роботі Уряду й бізнесу, швидкості відновлення зруйнованих / пошкоджених об'єктів критичної інфраструктури вітчизняними службами, а також системній фінансовій підтримці з боку міжнародних партнерів втримано економічний фронт в умовах війни. У прогнозі закладено продовження реалізації заходів Уряду з нівелювання негативного впливу війни як на бізнес, так і населення в умовах систематичної фінансової допомоги з боку міжнародних партнерів. При цьому основні напрями реформування економіки України протягом всього прогнозованого періоду будуть спрямовані на впровадження системних горизонтальних та секторальних реформ, прийнятих в рамках Ukraine Facility, реалізацію програми з МВФ та інших реформ, зобов'язання по яких Україна взяла на себе на шляху набуття членства в Європейському Союзі, розвитку двосторонньої та багатосторонньої співпраці з країнами-партнерами, міжнародними фінансовими організаціями. Враховуючи це, планується, що у 2025–2027 роках сформується сталий тренд зростання, в основу якого буде закладено як відбудову економіки, так і її трансформацію у бік наближення до європейських стандартів.

При цьому планується, що бюджетна політика у сфері безпеки і оборони буде орієнтована на наступні основні напрямки:

- удосконалення системи мобілізації сил оборони, оперативного обладнання території, національного спротиву, включаючи систему територіальної оборони та руху опору;
- забезпечення прикриття повітряного та морського простору держави;
- посилення оборонно-промислового комплексу шляхом впровадження сучасних технологій і замкнених циклів виробництва озброєння та військової техніки;
- очищення території України від вибухонебезпечних предметів, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та оперативність ліквідації їхніх наслідків;
- здійснення заходів з охорони та оборони важливих державних об'єктів, об'єктів критичної інфраструктури;

— посилення національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі, у тому числі розвиток кіберзахисту (кібероборони) в інтересах Збройних Сил та інших складових сил оборони України.

Формування відповідних трендів матиме свій позитивний вплив на бюджетну систему країни у довгостроковій перспективі. Створення нових підприємств та збільшення державного замовлення будуть потребувати нових робочих місць, що зумовить зростання податкових надходжень до усіх рівнів бюджетів.

Також в 2025–2027 роках передбачено продовжити підтримку малого та середнього підприємництва саме за рахунок продовження виконання державної програми «Доступні кредити 5–7–9 %», яка також сприятиме розвитку та підтримці малого та середнього бізнесу у період воєнного стану. Ще одним інструментом підтримки бізнесу повинна стати програма надання державних гарантій на портфельній основі, що передбачає спрощення доступу мікро-, малого та/або середнього підприємництва до кредитування навіть за відсутності у них достатнього забезпечення шляхом часткового гарантування державою їхніх боргових зобов'язань перед банками-кредиторами. Усі зазначені інструменти дадуть змогу забезпечити підтримку економіки та бізнес середовища саме через державне кредитування протягом 2025–2027 років. Вже сьогодні Уряд запланував та має наміри найближчим часом забезпечити відбудову та посилення енергетичної галузі шляхом надання кредитів із застосуванням пільгової кредитної ставки або надання безвідсоткових кредитних коштів [42].

В умовах воєнного стану та спаду національної економіки одним з основних джерел фінансування пріоритетних інвестиційних проєктів є довгострокові пільгові кредити від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій. На 2026–2027 роки передбачено фіскальний простір у сумі 384,7 млрд гривень у 2026 році та 426,3 млрд гривень у 2027 році, який обчислений з урахуванням пакета додаткових заходів, що дасть змогу збільшити дохідну частину державного бюджету. Зазначені кошти можуть бути використані для збалансування показників бюджету у відповідних бюджетних періодах та/або буде розподілено в наступних планових періодах, насамперед на зміцнення обороноздатності нашої країни, забезпечення непередбачених видатків бюджету, соціальний захист громадян.

Обсяг державного боргу на кінець 2024 року визначатиметься наступними чинниками:

— надходження кредитів (позик) від міжнародних партнерів, зокрема надходження фінансової допомоги у вигляді грантів;

- відхилення фактичного обмінного курсу національної валюти порівняно з прогнозним, що застосовувався під час здійснення розрахунків показників державного бюджету на 2024 рік;

- проведення капіталізації банків державного сектору, державних компаній та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Отже, за результатами експертного дослідження обґрунтовано негативні тенденції процесу забезпечення фінансової безпеки України в результаті повномасштабної війни (див. табл. 3.6). Згідно проведеного дослідження визначимо стратегічні напрями для нейтралізації перелічених загроз та викликів, а також для підвищення рівня фінансової безпеки України [45]: підвищення бюджетної дисципліни: встановлення строгих механізмів контролю за витратами та розробка ефективних бюджетних стратегій; зменшення дефіциту бюджету: розробка програм зменшення дефіциту шляхом оптимізації видатків та збільшення доходів.

Розширення джерел фінансування бюджетного дефіциту, неемісійних та емісійних; стимулювання фінансової інклюзії: запровадження програм та заходів, спрямованих на підвищення доступності фінансових послуг для всіх верств населення; удосконалення управління фінансовими ресурсами на тимчасово окупованих територіях: розробка спеціальних механізмів управління та моніторингу фінансових потоків в цих регіонах; боротьба з тінізацією економіки: впровадження системи електронного моніторингу та контролю за обігом готівки, зміцнення правової бази для протидії податковим шахрайствам та ухиленню від оподаткування; поліпшення правового регулювання в податковій сфері: реформування податкового законодавства з метою спрощення та зменшення податкового тиску на бізнес та громадян; стимулювання розвитку довгострокового кредитування: підтримка ініціатив, спрямованих на підвищення доступності та привабливості довгострокових кредитів для підприємств та громадян; моніторинг та управління кредитним портфелем банків: впровадження ефективних механізмів контролю за якістю кредитного портфеля та вчасного виявлення проблемних активів; реформування пенсійної системи: впровадження структурних змін у пенсійну систему для забезпечення її стійкості та сталості; зміцнення регуляторної бази на фондовому ринку: проведення реформ та удосконалення законодавства для забезпечення ефективного функціонування та захисту прав інвесторів; посилення боротьби з відмиванням коштів: впровадження строгих заходів контролю та моніторингу за операціями, які пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах війни важливо вчасно визначати загрози фінансовій безпеці України, щоб зменшити їх негативний вплив та розробити конкретні заходи для розроблення стратегії її посилення. Серед основних загроз стійкості фінансової системи України варто виділити зростання дефіциту державного бюджету, що призводить до навантаження на бюджетну систему на різних рівнях управління; збільшення державного боргу та обмеження джерел його фінансування; залежність від іноземних кредиторів; підвищення рівня інфляції; знецінення національної валюти; зниження ефективності банківської, страхової та податкової систем. Забезпечення фінансової безпеки країни під час воєнного стану вимагає ефективних трансформаційних заходів з боку суб'єктів господарювання та з боку державних регуляторів. Перелічені заходи допоможуть покращити рівень фінансової безпеки, підвищити фінансову стабільність держави, зменшити ризики фінансових криз та забезпечити економічний зріст. Необхідно оперативно виявляти загрози фінансовій безпеці України, щоб мінімізувати їхні наслідки та розробляти дієві практичні заходи, спрямовані на забезпечення фінансової стійкості. Проте, найважливішим фактором для фінансової безпеки країни та загальної національної безпеки є перемога України.

Державна підтримка стратегічних галузей залишається одним з ефективних інструментів реструктуризації промисловості у світовій практиці. Селективна підтримка стратегічно важливих для національної економіки та безпеки видів економічної діяльності активно застосовується промислово розвиненими країнами ще з середини ХХ ст., причому переважно щодо вузького кола високотехнологічних галузей – виробництв напівпровідників, мікроелектроніки, біотехнологій, аерокосмічних технологій тощо. Отже, визначення на державному рівні стратегічних галузей промисловості України на сучасному етапі має стати основою для їх пріоритетної державної підтримки з метою забезпечення трансформаційних змін в економіці в умовах дефіциту ресурсів. На відміну від решти країн, що впроваджують селективну підтримку насамперед у високотехнологічних «галузях майбутнього», в Україні формування переліку стратегічних галузей має враховувати специфіку потреб воєнної економіки та повоєнного відновлення. В умовах значного дефіциту ресурсів розвиток потенціалу стратегічних галузей, розроблення критичної сировини та виробництва продукції стратегічного призначення значною мірою спиратимуться на залучення міжнародної допомоги та розвиток міжнародної

співпраці. Тому вкрай важливо окреслити задачі та перспективи розвитку стратегічних галузей, сформувавши чіткі цілі, об'єкти і плани залучення іноземних інвестицій та допомоги за обмеженою кількістю стратегічних напрямів, привабливі для міжнародних партнерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малиш Н. А. Ефективні механізми формування державної екологічної політики : монографія / Н. А. Малиш. Київ : К.І.С., 2011. 348 с.
2. Химинець В. А. Регіональна еколого-економічна політика як інституційна передумова забезпечення сталого розвитку. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Економіка*. 2015. Вип. 2 (4). Ч. 1. С. 204–208.
3. Жадан Є. В. Регіональна екологічна політика: сучасний стан та виклики сьогодення. URL: http://lsej.org.ua/5_2023/129.pdf (дата звернення: 12.12.2024).
4. Легеза Ю. О. Досвід зарубіжних країн зі здійснення публічного управління щодо оподаткування діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 3. С. 62–65.
5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#n14> (дата звернення: 10.01.2025).
7. Громадськість виділила п'ять системних проблем у сфері екологічної політики України. URL: <https://necu.org.ua/gromadskist-vydilyla-pyat-systemnyh-problem-u-sferi-ekologichnoyi-polityky-ukrayiny/> (дата звернення: 19.01.2025).
8. Як громади можуть впливати на національну екологічну політику і чому це вигідно обом сторонам. URL: https://ecoclubrivne.org/eco_politics/ (дата звернення: 10.01.2025).
9. Директива 2001/42/ЄС «Про оцінку впливу на стан навколишнього природного середовища окремих проектів та програм» від 27.06.2001 р. URL: https://ecoclubrivne.org/eco_politics/ (дата звернення: 10.01.2025).
10. Війна та екологія. URL: https://iaa.org.ua/articles/vijna-ta-ekologiya-chomu-pryroda-staye-zhertvoyu-zbrojnogo-konfliktu/?gad_source=1&gclid=

CjwKCAiAiOa9BhBqEiwABCDG892ymPupecS_1drGQk5pYPgi218DruwLE5poT93mjtPANJ1t0Nk0lRoC-F8QAvD_BwE (дата звернення: 10.01.2025).

11. Зміна клімату в Україні та світі: причини, наслідки та рішення для протидії. URL: https://ecoaction.org.ua/zmina-klimatu-ua-ta-svit.html?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAiOa9BhBqEiwABCDG85SqC3WTWCRXdzNMOLWP9x6wcNx154G0SBKzoXnaA5HnD_YPP9WRKR0CPnQQAvD_BwE (дата звернення: 24.01.2025).

12. Зміна клімату в Україні та світі: причини, наслідки та рішення для протидії. URL: https://ecoaction.org.ua/zmina-klimatu-ua-ta-svit.html?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAiOa9BhBqEiwABCDG85SqC3WTWCRXdzNMOLWP9x6wcNx154G0SBKzoXnaA5HnD_YPP9WRKR0CPnQQAvD_BwE (дата звернення: 26.02.2025).

13. Бюджети розвитку чи війни: як змінилася фінансова спроможність громад. URL: <https://www.chesno.org/post/5880/> (дата звернення: 10.02.2025).

14. Бюджетний Кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 15.01.2025).

15. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня фінансової спроможності територіальних громад. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/751/0_Проект_Методичні_рекомендації.pdf (дата звернення: 12.12.2024).

16. Можливі джерела фінансування проєктів з екологізації промислового чи комунального підприємства. URL: <https://ukraine-oss.com/mozhlyvi-dzherela-finansuvannya-proyektiv-z-ekologizacziyi-promyslovogo-chy-komunalnogo-pidpryyemstva/> (дата звернення: 21.03.2025).

17. Оцінка впровадження екологічної політики в Україні: п'ять системних проблем. URL: <https://necu.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/assessment-of-ua-environmental-policy-implementation.pdf> (дата звернення: 20.01.2025).

18. Повоєнне відновлення України: відбудова заради кращого майбутнього. URL: <https://www.dossier.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/post-war-reconstruction-UA.pdf> (дата звернення: 24.03.2025).

19. Деякі питання функціонування сервісу фіксації фактів заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії російської федерації «ЕкоЗагроза»: Постанова КМУ від 28 липня 2023 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2023-%D0%BF#n2> (дата звернення: 12.03.2025).

20. Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів. Закон України від 10 жовтня 2024 року № 4017-IX. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t222614?utm_source=biz.

ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress02&_ga=2.117122246.1969513663.1740250917-230545909.1739684183#_gl=1*15xj8w1*_gcl_au*NDE2MjUzMjEwLjE3Mzk2ODQxODM. (дата звернення: 12.03.2025).

21. Реформи у сфері довкілля для повоєнного відновлення та європейської інтеграції України. URL: 2023_reforms_policy_paper.pdf (дата звернення: 12.03.2025).

22. Відновлення із акцентом на екологію: які можливості для України відкриває зелене фінансування? URL: <https://epravda.com.ua/experts/vidnovlennya-iz-akcentom-na-ekologiyu-yaki-mozhливosti-dlya-ukrajini-vidk rivaye-zelene-finansuvannya-800061/> (дата звернення: 24.03.2025).

23. Матвійчук В. І., Матушевський О. В. Формування фінансової безпеки суб'єкта господарювання в умовах воєнного стану. *Економіка і організація управління*. 2023. № 4 (52). С. 118–131.

24. Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. Київ : Програма розвитку ООН в Україні, 2024. 86 с.

25. Про затвердження переліку воєнних та політичних ризиків та Умов і порядку страхування (перестраховування) воєнних та політичних ризиків під час здійснення видів діяльності Експортно-кредитного агентства : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 квітня 2024 р. № 388. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388-2024-п#Text> (дата звернення: 12.12.2024).

26. Чернишова Л. І., Бондар К. Р., Красіловська Л. О. Особливості управління ризиками в умовах дії воєнного стану: моделі поведінки сучасних підприємств. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2024. № 3–4 (316–317). С. 126–136.

27. Закон України № 3460-IX від 09.11.2023 р. «Про Державний бюджет України на 2024 рік». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text> (дата звернення: 12.12.2024).

28. Додатки до Закону «Про Державний бюджет України на 2024 рік». URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_of_2024-698 (дата звернення: 12.12.2024).

29. Показники Державного бюджету на 2025–2026 рр. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Показники_ДБУ_2025_2026.pdf (дата звернення: 21.12.2024).

30. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 25.01.2025).

31. Європейська Комісія схвалила План України, що відкриває шлях до залучення коштів у межах Інструменту ЄС Ukraine Facility. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/evropeiska-komisiia-skhhv>

alya-plan-ukrainy-shcho-vidkryvaie-shliakh-do-zaluchennia-koshtiv-u-mezhakh-instrumentu-ies-ukraine-facility (дата звернення: 21.01.2025).

32. Формула миру. URL: <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/formula-miru#:~:text=Формула%20миру%20була%20презентована%20Президентом,Радіаційна%20та%20ядерна%20безпека.> (дата звернення: 21.01.2025).

33. Українська доктрина. Прообраз. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3729347-ukrainska-doktrina-proobraz.html> (дата звернення: 21.01.2025).

34. Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriadom-skhvaleno-derzhavnu-stratehiu-zabezpechennia-rivnykh-prav-ta-mozhlyvostei-zhinok-i-cholovikiv-na-period-do-2030-roku> (дата звернення: 21.01.2025).

35. Закон України від 19.11.2024 № 4059-IX «Про Державний бюджет України на 2025 рік». URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_of_2025-770 (дата звернення: 01.01.2025).

36. Інфляційний звіт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiya-ohne-znijuvisya-v-nastupnomu-rotsi-a-ekonomika-y-nadali-zrostatime--inflyatsiyniy-zvit-nbu> (дата звернення: 01.01.2025).

37. Варналій З. С. Фінансова безпека України в системі сталого розвитку економіки в умовах війни. *Фінансові інструменти сталого розвитку економіки* : матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (12 травня 2022 р.). Чернівці : Чернівецький нац. ун-т. 2022. С. 35–39.

38. Білик Р. Р. Детермінанти регіонального розвитку у вимірі економічної безпеки України : монографія. Львів : НАН України ; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2016. 352 с.

39. UKRAINE. Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3). February 2022 – December 2023. February 2024, the World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.pdf> (дата звернення: 15.03.2025).

40. Гетманець О. Фінансова безпека як об'єкт правового регулювання. *Фінансове право*. 2020. № 3. С. 218–223.

41. Будник Л., Ронська О., Лісецька Л. Фінансова безпека держави в умовах воєнного стану. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/77/1100.pdf> (дата звернення: 15.03.2025).

42. Бюджет та економіка: тренди та оцінка ризиків (за 1 півріччя 2024 р.). URL: https://decentralization.ua/uploads/attachment/document/1500/Financial_and_economic_monitoring.pdf (дата звернення: 01.03.2025).

43. Бюджетна декларація на 2025–2027 роки. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/2_%20Бюджетна%20декларація%20на%202025-2027%20роки.pdf (дата звернення: 10.02.2025).

44. Постанова КМУ «Про схвалення основних прогнозних макроекономічних показників економічного і соціального розвитку України на 2025–2027 роки» № 780 від 28.06.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2024-%D0%BF#n8> (дата звернення: 15.02.2025).

Економічна безпека України в умовах довготривалої війни. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/ekonomichna-bezpeka-ukrayiny-v-umovakh-dovhotryvaloyi-viyny> (дата звернення: 11.03.2025).